

საჯარო სამართლის იურიდიული პირი
ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის დეპარტამენტი

ხელნაწერის უფლებით

თამაზ დარჩიძე

ბიზანტია და სამხრეთ-დასავლეთი საქართველო
ახ.წ. IV-VII საუკუნეებში

არქეოლოგიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი
სადისერტაციო ნაშრომის

ა ნ ო ტ ა ც ი ა

ბათუმი 2023 წელი

სადისერტაციო ნაშრომი შესრულებულია ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტზე, ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის დეპარტამენტში

სამეცნიერო ხელმძღვანელები:

ამირან კახიძე - ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ემერიტუს-პროფესორი.

შოთა მამულაძე - ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ემერიტუს-პროფესორი.

შემფასებლები:

გიორგი თავამაიშვილი - ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის ისტორიისა და არქეოლოგიის განყოფილების მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი.

დავით მინდორაშვილი - ისტორიის დოქტორი, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ოთარ ლორთქიფანიძის სახელობის არქეოლოგიური კვლევების ინსტიტუტის წამყვანი მეცნიერ თანამშრომელი.

თამარ შალიკაძე - ისტორიის დოქტორი, სსიპ აჭარის მუზეუმის სამეცნიერო და საგამომცემლო საქმის კურატორი.

სადისერტაციო ნაშრომის დაცვა შედგება 2023 წლის „__“ _____, „__“ საათზე, I კორპუსი, მეორე სართული, აუდიტორია 37-ე, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის სადისერტაციო საბჭოს მიერ შექმნილი სადისერტაციო კომისიის სხდომაზე.

მისამართი: ბათუმი 6010, ნინოშვილის/რუსთაველის ქ. 35/32

სადისერტაციო ნაშრომის გაცნობა შეიძლება ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ილია ჭავჭავაძის ბიბლიოთეკაში, ხოლო სადისერტაციო ნაშრომის ანოტაციისა - ამავე უნივერსიტეტის ვებ-გვერდზე (www.bsu.edu.ge).

სადისერტაციო საბჭოს მდივანი, პროფესორი მ. კიკვაძე

შესავალი

საკვლევი თემის მნიშვნელობა და აქტუალობა. ახ.წ IV-VII საუკუნეები საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთი საკვანძო ეტაპია. ამ დროს ხდება უმნიშვნელოვანესი ცვლილებები, როგორც ეკონომიკაში, ასევე, პოლიტიკურ ცხოვრებასა და კულტურაში. ტრანსფორმაცია დაკავშირებულია ახალი ფეოდალური საზოგადოების ფორმირების ხანგრძლივ პროცესთან. იგი დაიწყო ქრისტიანული რელიგიის გავრცელებისა და განმტკიცების წიაღში, რამაც ახლებურად განსაზღვრა საზოგადოების ცხოვრების ესა თუ ის მხარე, მისი მსოფლადქმა და იდენტობა. ანტიკურობიდან შუასაუკუნეებზე გადასვლა საქართველოში მთელი რიგი თავისებურებებით მოხდა. კლასიკური ანტიკურობის ქვეყნებთან შედარებით, განსხვავებაა გარდამავალი პერიოდის ქრონოლოგიურ ჩარჩოებშიც. გასხვავებული იყო პროცესის ინტენსივობაც. ამ თავისებურებათა გათვალისწინებით IV-VII საუკუნეები, როგორც გარდამავალი პერიოდი, კვლევის განსაკუთრებული ინტერესის სფეროს წარმოადგენს, თავისი რეგიონული, პოლიტიკურ-ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული ასპექტებით. ამ პერიოდში რეგიონში წარმოიქმნენ და განვითარდნენ ახალი საქალაქო ცენტრები, რომელთა სამხედრო და სამოქალაქო ხასიათი, განვითარების თავისებურებები, მათი ეკონომიკური და პოლიტიკური კონტაქტები, აღზევება და დაცემა კვლავ რჩება მეცნიერული კვლევის გამოწვევად. ბოლო არქეოლოგიური გათხრების შედეგების გათვალისწინებით, თუნდაც მხოლოდ ამ ეპოქის უმთავრესი ძეგლის, პეტრა-ციხისძირის მიმართებაშიც, არაერთი საკითხი საჭიროებს დაზუსტებას. მაგალითად: ა) ძეგლის ცალკეული უბნის მშენებლობისა და განვითარების ეტაპების დადგენა; ბ) აკროპოლისის იმ შენობა-ნაგებობათა დანიშნულების კვლევა, რომელთა ფუნქციური როლაც ამ ეტაპზე დაუდგენელია; გ) პეტრას საქალაქო ტიპის დასახლების განვითარების წინაპირობები და დასახლების სოციალურ-ეკონომიკური სტრუქტურა, პეტრას აკროპოლისის დაცემის შემდგომ, მისი განვითარების ხასიათი და თავისებურებები; დ) პეტრას ლოკალიზაცია და მისი ციხისძირთან იდენტიფიკაციის პრობლემები, რაც თავის მხრივ, საჭიროებს ძეგლთან დაკავშირებული წერილობითი და ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენების შეჯერებას.

კვლევის მიზნები და ამოცანები. კვლევა მიზნად ისახავდა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ადრეშუასაუკუნეების მატერიალური კულტურის არსის, მისი ეკონომიკური, სოციალური და პოლიტიკური მნიშვნელობის, ხასიათის დადგენას. რეგიონში საქალაქო ცხოვრების შესწავლას და მისი თავისებურებების განსაზღვრას, ბოლო არქეოლოგიური შედეგების წარმოჩენასა და მათ გააზრებას ისტორიულ პროცესებთან სინქრონიში. გარდა ამისა, საკვანძო მიზნად იქნა დასახული სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთის ანტიკურ ძეგლებზე

(ფიჭვნარი, აფსაროსი) ადრემუასაუკუნეებში ცხოვრების ხელახალი გაჩენის მიზეზების ძიება და ამ პროცესში ბიზანტიის იმპერიის წამყვანი როლისა და გავლენის შესწავლა.

დასახული მიზნებიდან გამომდინარე, ჩვენი საკვანძო ამოცანა იყო რეგიონში ჩატარებული ბოლო წლების არქეოლოგიური გათხრების შედეგების გააზრება წერილობით წყაროებთან ერთად. ამასთან, მოპოვებული ნივთიერი მასალის შესწავლა და წარსული არქეოლოგიური აღმოჩენების ჩვენეული ინტერპრეტაცია.

ნაშრომის მეცნიერული სიახლე. ნაშრომი აჯამებს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს IV-VII საუკუნეების ისტორიისა და არქეოლოგიის მნიშვნელოვან მოვლენებს. წარმოაჩენს მის განსაკუთრებულ როლს ბიზანტიისა და ირანის გეოპოლიტიკური დაპირისპირების კონტექსტში. აცოცხლებს ამ მხარეში ლაზეთის დიდი ომის ეპიზოდებს. კვლევის შედეგებმა საშუალება მოგვცა უკეთ დაგვეჩვენა ბიზანტიის გავლენა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთზე, აქ დაწინაურებულ საქალაქო ცხოვრებაზე, მოსახლეობის სოციალურ, ეკონომიკურ და კულტურულ მდგომარეობაზე, რეგიონის საერთაშორისო კონტაქტებზე. იგი წარმოაჩენს ამ ეპოქის საქალაქო ცხოვრების არსს, მის იდენტობას, განვითარების ეტაპებს და თავისებურებებს. პეტრა-ციხისძირთან ერთად განისაზღვრა გონიო-აფსაროსსა და ფიჭვნარში ადრემუასაუკუნეებში ცხოვრების განახლების ძირითადი მიზეზები. ნაშრომში დასაბუთებულია პეტრას ლოკალიზაციის საკითხი ციხისძირთან მისი იდენტიფიცირების სასარგებლოდ. გარდა ამისა, ნაშრომში წარმოჩენილია ამ ეპოქის ნივთიერი კულტურა, განსაკუთრებული ხაზგასმით შესწავლილია რეგიონის ადრემუასაუკუნეების სამშენებლო კერამიკა, მოცემულია მისი ტიპოლოგია და ქრონოლოგია.

ნაშრომის პრაქტიკული მნიშვნელობა. სამეცნიერო მიმოქცევაში შედის საკვლევი ეპოქის ისტორიისა და არქეოლოგიის პრობლემათა ირგვლივ გარკვეული გადაწყვეტები. ასევე, ბოლო დროის არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგად მიღებული მასალა, რაც კარგ სამსახურს გაუწევს ამ მიმართულებით მომუშავე მკვლევარებს, სტუდენტებს და დაინტერესებულ პირებს. სავსე არქეოლოგიურ სამუშაოებში ჩართული პირებისათვის, მასალაზე მუშაობის დროს, პრაქტიკული დანიშნულება ექნება სამშენებლო კერამიკის შემოთავაზებულ ტიპოლოგიას. სტუდენტებისთვის საინტერესო იქნება ცოდნის გაღრმავება ლაზეთის დიდი ომის იმ საკვანძო ეპიზოდების შესახებ, რომელიც სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე განვითარდა. მათ შეეძლებათ უკეთ გაიაზრონ ეს გლობალური დაპირისპირება. გარდა ამისა, კვლევის შედეგები შეიძლება გამოყენებული იქნას რეგიონის საკვანძო არქეოლოგიური ძეგლების დაცვის, წარმოჩენისა და პოპულარიზაციისათვის საჭირო პოლიტიკის შემუშავების პროცესშიც.

ნაშრომის აპრობაცია. ნაშრომმა წარმატებით გაიარა აპრობაცია ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის, არქეოლოგიისა და

ეთნოლოგიის დეპარტამენტში 2023 წლის 3 აპრილს. ნაშრომის ცალკეული მასალები სტატიების სახით გამოქვეყნდა სხვადასხვა სამეცნიერო ჟურნალებში.

ნაშრომის მოცულობა და სტრუქტურა. სადისერტაციო ნაშრომის სტრუქტურას განსაზღვრავს კვლევის მიზნები და ამოცანები. სადისერტაციო ნაშრომი შედგება ექვსი თავის, თერთმეტი პარაგრაფისა და დასკვნისაგან. ნაშრომს თან ერთვის გამოყენებული სამეცნიერო ლიტერატურის ჩამონათვალი და ილუსტრაციები.

თავი I. საკითხის მეცნიერული კვლევის ისტორია

§ ძირითადი წერილობითი წყაროები

საკვლევი ეპოქისა და რეგიონის არქეოლოგიური შესწავლისათვის მნიშვნელოვანი საფუძველია ჩვენამდე მოღწეული წერილობითი წყაროები. განსაკუთრებით ბერძნულ-რომაული წყაროები, ისინი სიმცირის მიუხედავად, შესაძლებლობას გვაძლევს შევისწავლოთ რეგიონში მიმდინარე ისტორიული პროცესები. მისი მეშვეობით ჩვენ ვეცნობით სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთში მოსახლე ხალხებს, მათ საცხოვრებელ არეალს, ისტორიულ საზღვრებს, მოსახლეობის სოციალურ, ეკონომიკურ და კულტურულ გარემოს. მათი მეშვეობით ვახდენთ ნივთიერი მასალების სწორ ინტერპრეტირებას, რაც საერთო ჯამში წარსულის მეტ-ნაკლებად ზუსტი სურათის აღდგენაში გვეხმარება.

რომაელ ავტორებს შორის, რომელთა ნაშრომებიც პირდაპირ თუ ირიბად უკავშირდება სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს, ადრებიზანტიურ ხანასა და მის წინარე ეპოქას, აღსანიშნავია: სტრაბონი, პლუტარქე, პლინიუსი, ფლავიუს არიანე, პომპონიუს მელა, კლავდიოს პტოლემეიოსი, იოსებ ფლავიუსი, დიონ კასიოსი, ეპიფანე კვიპრელი, თეოდორიტე კვირელი, *Notitia Dignitatum* (თანამდებობრივი ნუსხა).

რეგიონის კულტურული და რელიგიური ვითარების გარკვევა-ანალიზისათვის მნიშვნელოვანი და საინტერესოა მსოფლიოს ცალკეული საეკლესიო კრებათა ნუსხები, რომლებიც ხაზს უსვამენ აქ ქრისტიანობის გავრცელების მასშტაბებსა და თავისებურებებს. ციხისძირში საეკლესიო ნაგებობების აღმოჩენისა და შესწავლის ფონზე მნიშვნელოვანია გავითვალისწინოთ წყაროებში შემონახული ესა თუ ის ცნობა. ჩვენ ამ მხრივ შევისწავლეთ კლემენტი რომაელის, დორითეოს ტვირელის, ეპიფანე კვიპროსელის, მენანდრე პროტექტორის მონათხრობები, რომლებსაც გარკვეული დახმარების გაწევა შეუძლიათ.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში საქალაქო ცხოვრების განვითარების პროცესისათვის თვალის მისადევნებლად საყურადღებო ცნობებს გვაწვდის V საუკუნის ანონიმი ავტორის „მოგზაურობა შავი ზღვის გარშემო“. წყაროში

დაცულია საინტერესო ცნობები საქართველოს სანაპირო ზოლის დასახლებული პუნქტებისა და აქ მცხოვრები ხალხების შესახებ.

ჩვენთვის განსაკუთრებულია იუსტინე იმპერატორის ნოველები, რომლებიც ერთგვარ იურიდიული აქტების კრებულს წარმოადგენს. ერთიანი სახით კრებული იუსტინე კეისრის გარდაცვალების შემდეგ გამოიცა. წყაროში საუბარია ლაზეთის ქალაქების, საზღვრების და პოლიტიკური პროცესების შესახებ. სწორედ, აქ ჩნდება ინფორმაცია ციხე-ქალაქ პეტრას თაობაზე. წყაროში დაცული ცნობები გვეხმარება უკეთ გავიაზროთ პეტრას ადგილმდებარეობის საკითხი.

ბიზანტიის აღმოსავლური პოლიტიკის, სამხედრო და ეკონომიკური პროცესების კვლევის თვალსაზრისით პროკოპი კესარიელი გამორჩეული ავტორია. მას გააჩნია ყველაზე ნაყოფიერი და სანდო ცნობები საქართველოსა და მისი მეზობლების შესახებ. პროკოპი კესარიელი VI საუკუნეში მოღვაწეობდა და იგი ირანსა და ბიზანტიას შორის ხანგრძლივი ომის თანამედროვეა, რაც განსაკუთრებით ზრდის ლაზეთში განვითარებული სამხედრო-პოლიტიკური მოვლენების ირგვლივ მისი ცნობების სანდოობას. მიუხედავად იმისა, რომ მემატინე ატარებს ოფიციალურ ხაზს, იყენებს თხრობის ლიტერატურულ პასაჟებსა და გააჩნია გარკვეული ხარვეზებიც კი, აღიარებულია, რომ პროკოპი კესარიელის შრომების გარეშე ძნელი წარმოსადგენი იქნებოდა საქართველოს VI საუკუნის ისტორია, რომ აღარაფერი ვთქვათ პეტრა-ციხისძირის, როგორც საქალაქო პუნქტის შესწავლაზე.

VI საუკუნის, ძირითადად მეორე ნახევრის ირგვლივ, მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის აგათია სქოლასტიკოსი. მისი ნაშრომები ღირებულია იმდენად, რამდენადაც, კესარიელის შემდგომი პერიოდის ბიზანტიის ისტორიის გადმოცემა პრაქტიკულად მან გააგრძელა. თუმცა მემატინემ ბოლომდე ვერ შეასრულა მისია, მის მიერ ხუთ წიგნად შექმნილი ისტორია, ათწლეულსაც კი ვერ აღწევს.

§ ისტორიოგრაფია და არქეოლოგიური შესწავლა

ბიზანტიის აღმოსავლური პოლიტიკა ყოველთვის იყო საისტორიო კვლევების აქტუალური მიმართულება. საკუთრივ ბიზანტიისა და საქართველოს ათასწლოვანი ურთიერთობები და მისი მრავალმხრივი ასპექტები ქართულ ისტორიოგრაფიაში, თავისი განვითარების ყველა ეტაპზე წარმოადგენდა კვლევის ერთ-ერთ ძირითად საგანს.

ადრეშუასაუკუნეების ეპოქის შესწავლის აქტუალურობას ხაზს უსვამს მასზე უკვე შექმნილი მრავალრიცხოვანი ქართული და უცხოენოვანი ლიტერატურა. ჩვენ შევეცადეთ დაგვემუშავებინა ყველა ის ძირითადი სამეცნიერო ლიტერატურა, რაც დაგვეხმარებოდა რეგიონის ნივთიერი კულტურის ანალიზში, მისი თანადროული ძეგლების არსის გააზრებასა და ჩვენეული დასკვნების გაკეთებაში.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ადრეიზანტიური ხანის ძეგლებს შორის კლასიკურია პეტრა-ციხისძირი. ძეგლმა თავისი სტრატეგიული მდებარეობით და ისტორიული მნიშვნელობით ადრიდანვე მიიქცია მეცნიერთა ყურადღება. ამის გამო, ძეგლის არქეოლოგიურ შესწავლას დიდი ისტორია აქვს. XIX საუკუნის II ნახევრიდან, მას შემდეგ რაც ციხისძირის მიდამოებიდან გახშირდა შემთხვევითი აღმოჩენები, ციხისძირის მეცნიერული შესწავლა უფრო და უფრო აქტუალური გახდა. კვლევა -ძიებამ მეტნაკლებად სისტემატიური ხასიათი მხოლოდ XX საუკუნის 30-40 იანი წლებიდან მიიღო. პირველი დაზვერვითი სამუშაოები აწარმოა ს. ჯანაშიამ, რომელმაც დაასაბუთა ციხისძირის პოლიტიკური, კულტურული და სამხედრო-სტრატეგიული მნიშვნელობა. ციხისძირიში მცირე მასშტაბის არქეოლოგიური გათხრები ასევე აწარმოა ნინო ხომტარიამ. მანვე პირველმა შეისწავლა შემთხვევით აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალა, მათ შორის, ციხისძირის განძი.

ციხისძირის ფართომასშტაბიანი არქეოლოგიური კვლევა დაიწყო 1962 წელს. 1962-1965 წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად, გამოვლენილი იქნა პეტრას საფორთიფიკაციო ნაგებობები. აგრეთვე, ციხის კედლებს შიგნით გაითხარა მცირე ეკლესია, ბაზილიკა და აბანო. ციხის კედლების მშენებლობაში ორი სამშენებლო პერიოდი გამოიყო: ადრეფეოდალური ხანის და ოსმალური პერიოდის.

1966 წელს ციხის ჩრდილოეთით, ზღვისპირა დაბლობში მიკვლეულ იქნა და ნაწილობრივ გაითხარა სამნავიანი ბაზილიკის ნაშთები. ბაზილიკის გათხრების დროს აღმოჩნდა ქვის კაპიტელის, ქვის კენჭებით აწყობილი იატაკის მოზაიკის, მარმარილოს დეტალების ფრაგმენტები, ჯვრის გამოსახულებიანი ქვა. ასევე, დიდი რაოდენობით ნივთიერი მასალა. ამ აღმოჩენის საფუძველზე გაკეთდა დასკვნა, რომ პეტრას გარე ქალაქი მდებარეობდა ციხის ჩრდილოეთით, ზღვის სანაპირო ზოლში. ნაეკლესიარის ბოლომდე შესწავლა მხოლოდ 2001 წელს გახდა შესაძლებელი

1983-88 წლებში ციხისძირის არქეოლოგიური შესწავლა გაგრძელდა პეტრას ნაქალაქარზე. აქ წარმოებული არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგად გაითხარა გვიანანტიკური ხანის აბანოები, სასახლის ნაშთები და სამაროვანი. დადგინდა, რომ ძეგლების ასაკი მიეკუთვნება წინაანტიკური ხანიდან ადრეული შუასაუკუნეების პერიოდებს.

2016-2017 წლებში პეტრა-ციხისძირში განახლდა არქეოლოგიური კვლევა-ძიება. სამუშაოების შედეგად გაითხარა პეტრას აკროპოლისის ჩრდილოეთი და სამხრეთი ბორცვის დამაკავშირებელი ე.წ. დერეფანი, სადაც მოპოვებული იქნა ლაზეთის სამეფოში დიდი ომიანობის პერიპეტიებთან დაკავშირებული არქეოლოგიური მასალა. გარდა ამისა, დაზუსტდა ძეგლის რამდენიმე უბნის სტრატეგია. 2020 წლიდან არქეოლოგიური სამუშაოები წარიმართა

აკროპოლისის სამეურნეო უბნებსა და ძეგლის ცენტრალურ ნაწილში, სამნავიანი ბაზილიკის ირგვლივ, სადაც, გამოიკვეთა VI საუკუნეზე ადრეული ფენები.

ახ.წ. IV-VII საუკუნეებში ბიზანტიისა და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს შორის ურთიერთობათა კვლევისათვის მნიშვნელოვანია თანადროული არქეოლოგიური მასალის შესწავლა შავი ზღვის სანაპირო ზოლის ანტიკური ხანის ისეთი ძეგლებიდან, როგორცაა გონიო-აფსაროსი და ფიჭვნარი.

გონიო-აფსაროსი I-III საუკუნეების რომაული კასტელიუმია, რომელიც აღმოსავლეთ რომის იმპერიის, პონტოსპირეთის საზღვრის დაცვითი სისტემის საკვანძო ნაწილი იყო. გონიო-აფსაროსის ტერიტორიაზე ინტენსიური სავაჭრო-არქეოლოგიური გათხრები 1995 წლიდან მიმდინარეობს. აფსაროსში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად, ადრებიზანტიური ეპოქის შემცველი კულტურული ფენები შესწავლილი იქნა ციხესიმაგრის სამხრეთი კარიბჭის მიმდებარე ტერიტორიაზე, ასევე, №10, 20, 21 კოშკებში, უკანასკნელ დროს კი ციხის ცენტრალურ ნაწილში და ჩრდილო-დასავლეთ კედელთან გათხრილ უბანზე.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთში ადრეშუასაუკუნეები დაკავშირებულია ფიჭვნართანაც, რომელიც ანტიკური ხანის გამორჩეული ძეგლია. მისი კომპლექსი შედგება სამი მძლავრი სამაროვანისა და ნაქალაქარისაგან. ბერძნული, კოლხური (ძვ.წ V, IV სს) და ელინისტური ხანის სამაროვნები გაშლილია ჩოლოქისა და ოჩხამურის ორმდინარეთში. ფიჭვნარში ადრეშუასაუკუნეების მასალები გასული საუკუნის 60-იან წლებში გამოჩნდა. მოგვიანებით, 1998 წელს, ფიჭვნარის ბერძნულ ნეკროპოლზე აღმოჩნდა ადრეშუასაუკუნეების სამარხები და სამარხეული ინვენტარი, კერამიკული ნაწარმი, რკინის ნაკეთობანი და სამკაულები. მასალები თავმოყრილია და გამოქვეყნებულია საქართველო-ბრიტანეთის ფიჭვნარის არქეოლოგიური ექსპედიციების შედეგებში.

2015 წელს გონიო-აფსაროსის სიახლოვეს, სოფელ ავგიაში შესწავლილ იქნა ადრეშუასაუკუნეების დიდი ზომის უგუმბათო ტაძრის ნაშთები, რომელიც თავისი მშენებლობის ტექნიკით, გეგმარებითა და იქ მოპოვებული არქეოლოგიური მასალით ადრებიზანტიურ პერიოდს მიეკუთვნა.

საკითხზე მუშაობისას ჩვენ განსაკუთრებით დაგვცხმარა საკვლევი რეგიონის არქეოლოგიურ შესწავლასთან დაკავშირებული ვრცელი სამეცნიერო ლიტერატურა, მათ შორის: ს. ჯანაშიას, ს. ყაუხჩიშვილის, ნ. ხომტარიას, ა. ინაიშვილის, ნ. ინაიშვილის, ვ. ლექვინაძის, გ. თავამაიშვილის, კ. მელითაურის, დ. მინდორაშვილის, მ. ხალვაშის, ლ. ჩხაიძის, ა. კახიძის, შ. მამულაძის, ე. კახიძის. ი. ვარშალომიძის, თ. შალიკაძის, ტ. ებრალიძის და სხვათა სამეცნიერო გამოკვლევები და პუბლიკაციები.

თავი II. ბიზანტია და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო ახ.წ. IV-VII საუკუნეებში

§ ლაზეთის სამეფოს გაძლიერება ახ.წ. IV-V საუკუნეებში

ლაზთა სამეფო გაძლიერებას იწყებს IV საუკუნიდან. საუკუნის პირველ ნახევარში ლაზეთის სანაპიროზე ჯერ კიდევ ჩანს რომაული სამხედრო გარნიზონები. სახელმწიფოს გაძლიერების პარალელურად ეს გარნიზონები ლაზეთის სამეფოდან ქრებიან, ლაზთა სამეფო კი ტერიტორიული თვალსაზრისით ფართოვდება. ლაზეთის სამეფოს საზღვრები უკვე აღწევს მდ. ჭოროხის შესართავს. საუკუნის მიწურულს ლაზთა სამეფოს შემადგენლობაში შემოდის არგვეთი, რომელიც II-III საუკუნეებში იბერიის ერთ-ერთი საერისთავო იყო. ეგრისის სამეფო გაფართოვდა ჩრდილოეთითაც. ლაზები იმორჩილებენ მაღალ მთებში მოსახლე სვანებს, ასევე მათ მეზობლებს - აფშილებს, აზაზგებსა და სანიგებს. ზღვისპირა აჭარაც ამ პერიოდში ლაზეთის სამეფოს შემადგენლობაშია.

ლაზეთის გაძლიერება გამოწვეული იყო საშინაო და საგარეო მიზეზებით. ცნობილია, რომ IV საუკუნის მეორე ნახევრიდან რომის პოზიციები აღმოსავლეთში მნიშვნელოვნად შესუსტდა. სანაცვლოდ ირანი ნელ-ნელა მკვიდრდება ამიერკავკასიაში. ასეთ ვითარებაში რომს აღმოსავლეთში ძლიერი მოკავშირე ესაჭიროებოდა. ბიზანტიისათვის კავკასიონის გადმოსასვლელების დაცვას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა, რის გამოც ბიზანტია ცდილობს ხელი შეუწყოს ლაზეთის სამეფოს გაძლიერებას. ლაზეთი ბიზანტიის საგადასახადო სისტემაში იყო ჩართული. ეკონომიკა აღმავლობას განიცდიდა, განვითარებული იყო ზღვაოსნობა და ვაჭრობა. V საუკუნისათვის ლაზეთმა ბიზანტიისათვის გადასახადების გადახდა შეწყვიტა, ამასთან, კონსტანტინეპოლის მიერ მეფის დამტკიცებაც ფორმალურად იქცა. ბიზანტიური გარნიზონები ქვეყანას ტოვებენ.

მიუხედავად ფაქტობრივი დამოუკიდებლობისა, ლაზეთი ბიზანტიისგან ფორმალურ გამოყოფაზე მაინც წავიდა. 456 წელს მეფე გუბაზ I-მა დამოუკიდებლობა გამოაცხადა და მის დასასჯელად ზღვიდან შემოჭრილი ბიზანტიური ძალებიც უკუაგდო. ამის მიუხედავად გუბაზს არ სურდა ბიზანტიასთან ფართომასშტაბიანი კონფრონტაცია და ცდილობდა ურთიერთობების დალაგებას. ცხადი იყო, რომ „თეთრი ჰუნების“ დამარცხების შემდგომ ლაზიკისთვის ბიზანტიაც და ირანიც თანაბრად მოიცვლიდა. ამ ვითარების გათვალისწინებით, ლაზთა მეფე მოერიდა ბიზანტიასთან დაპირისპირებაში ღრმად შესვლას. 465 წელს იგი კონსტანტინეპოლს ეწვია და შეთანხმებას მიაღწია. ლაზეთმა სამოქალაქო ხელისუფლება ქვეყნის ტრაპიზონი-ავსაროსის მონაკვეთზე ნაწილში ბიზანტიას სრულიად დაუთმო. V საუკუნის 70-იან წლებისთვის აშკარაა, რომ ლაზეთის სამეფო დასუსტების გზას ადგას. მენანდრეს ცნობით 457-479 წლებს შორის პერიოდში სვანეთს ლაზეთისაგან დამოუკიდებლობა მიუღია. ლაზეთის სამეფო კონტროლს კარგავს ასევე არგვეთზეც, რომელიც კვლავ იბერიის შემადგენლობაში შევიდა. უფრო მეტიც, 484 წელს ლაზეთში ირანელები შეიჭრნენ.

500 წელს ლაზთა მეფე წათე I ბიზანტიას განუდგა, მან ქრისტიანობაზე უარიც კი თქვა. ამის შემდეგ ირანმა ოფიციალურად გამოაცხადა ლაზეთზე ტერიტორიული პრეტენზია. საპასუხოდ ლაზეთის ზღვისპირეთში კვლავ ჩნდებიან ბიზანტიური გარნიზონები და ქვეყანა ბიზანტიის სამხედრო გავლენის ქვეშ სრულად ექცევა. ირანის სტრატეგიული მიზანი კავკასიიდან ბიზანტიელთა განდევნა და აქ არსებულ სახელმწიფოთა ირანის ჩვეულებრივ პროვინციად ქცევა იყო. 520 წელს ირანმა ბიზანტიას ხმელეთსა და ზღვაზე ფართომასშტაბიანი ომი გამოუცხადა და ლაზეთი ორი იმპერიის ბრძოლის ველი გახდა. ქართლში ირანელთა აგრესიული პოლიტიკის გათვალისწინებით 523 წელს ლაზთა მეფე წათე კონსტანტინეპოლში ჩავიდა. მან კვლავ მიიღო ქრისტიანობა და ბიზანტიის ქვეშევრდომი გახდა.

მას შემდეგ, რაც დაამყარეს თავიანთი ბატონობა ქართლში, ირანელებმა მთელი ყურადღება ლაზეთის დაპყრობაზე გადაიტანეს. ირანი ცდილობდა ბიზანტიის წინააღმდეგ საზღვაო და სახმელეთო ოპერაციებისთვის მოეპოვებინა ახალი პლაცდარმი ლაზეთში. ირანელთა განზრახვას ხელს ისიც უწყობდა, რომ ბიზანტიის პოლიტიკით უკმაყოფილო იყო ადგილობრივი მოსახლეობა და ლაზეთის ახალი მეფეც.

528 წელს ირანის არმიამ მთელი იბერია გადაიარა და დაიკავა სასაზღვრო სიმაგრეები სკანდე და შორაპანი. ეს მანვერი ბიზანტიელთა საპასუხო, გადამჭრელ მოქმედებას მოითხოვდა. ბიზანტიელებმა მთლიანად ლაზიკა დაიკავეს და მის დედაქალაქ არქეოპოლისშიც კი სამხედრო გარნიზონები ჩააყენეს.

§ ლაზეთის დიდი ომი, საბრძოლო მოქმედებები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე

ლაზეთის დიდი ომის (542-561 წწ) წინ, ბიზანტიამ ლაზეთში ინიციატივის ხელში სრულად აღება გადაწყვიტა. 532 წელს, ბიზანტიელებმა გაზარდეს და გაამაგრეს სამხედრო გარნიზონები მთელი ქვეყანის ტერიტორიაზე, მათ შორის, გარნიზონი ჩააყენეს ლაზეთის დედაქალაქ ციხეგოჯში და დაიწყეს ციხე-ქალაქ პეტრას გაფართოება. ამ დროისთვის ეს იყო ლაზეთის სამეფოს უკანასკნელი სიმაგრე ქვეყნის სამხრეთ-დასავლეთით.

რამ განაპირობა ბიზანტიის მიერ პეტრას ახალი გამაგრების სისტემის მოწყობა? რა სტრატეგიულ მიზანს ემსახურებოდა ქალაქის გაფართოება და სამხედრო-ეკონომიკურ ცენტრად გარდაქმნა? ჩვენი ვარაუდით, ბიზანტია საწყის ეტაპზე ცდილობდა თავისი უშუალო მმართველობის შემოღებას აფსაროსი-პეტრას მონაკვეთზე. მეორე ეტაპის მიზანს კი იმპერიის სახელმწიფო საზღვრის უფრო ჩრდილოეთით გადმოტანა წარმოადგენდა, რაც გულისხმობდა პეტრას, როგორც საბაჟო-სასაზღვრო სიმაგრის თავის საზღვრებში მოქცევას. ამისთვის ციხისძირის

გეოგრაფიული მდებარეობა მეტად ხელსაყრელი იყო. ამ ცვლილებებით ბიზანტიას ლაზთა სამეფოს ეფექტური კონტროლის საშუალება მიეცემოდა. სწორედ ამით შეიძლება აიხსნას პეტრა-ციხისძირის ძლიერი ფორთიფიკაციის შექმნა, მასში მთვარი საყრდენი სამხედრო ბაზის ჩაყენება და საბაჟოს აქ განთავსებაც, ლაზეთის გარკვეული ტერიტორიების უშუალოდ იმპერიის საზღვრებში მოქცევა ადრეც მომხდარა, როცა ტრაპეზუნტიდან აფსაროსის ჩათვლით, ვრცელ რეგიონზე ლაზთა სამეფომ კონტროლი დაკარგა. ამჯერად ეს პროცესი ბოლომდე არ მივიდა ირანთან მომავალი ფართომასშტაბიანი სამხედრო კონფრონტაციის გამო.

პეტრაში ბიზანტიელებმა მთავარი გარნიზონი ჩააყენეს, ხოლო მის სარდალს დაუქვემდებარეს ლაზეთში მყოფი ჯარები. ლაზეთი ბიზანტიის სამხედრო და ეკონომიკურ მმართველობას სრულად დაექვემდებარა. ლაზებისათვის მიუღებელი აღმოჩნდა ლაზიკაში სტრატეგოსების დანიშვნა. ლაზთა თქმით ისინი თაღლითები იყვნენ. სტრატეგოსებმა ვაჭრობაზე ერთგვარი მონოპოლია დაამყარეს. არსებობს ვარაუდი, რომ ბიზანტიის მთავრობას დიდი საიჯარო გადასახადების სანაცვლოდ ლაზეთში ვაჭრობის მონოპოლია აქამდე უცნობი კორპორაციისთვის ჰქონდა გადაცემული და ლაზეთში შემოდებული მონოპოლია არა სტრატეგოსების პირადი ინიციატივა, არამედ ბიზანტიის ეკონომიკური პოლიტიკის გამოძახილი იყო. სავაჭრო მონოპოლია ეხებოდა ლაზეთის მთელ ექსპორტსა და იმპორტს. ლაზეთში შემოტანილი საქონელი მაღალ ფასებში იყიდებოდა, ხოლო ადგილობრივი ნაწარმი ძალზედ იაფად გაჰქონდათ. ეს სავაჭრო მონოპოლია ლაზებმა ვერ აიტანეს და ირანელებს მიმართეს დახმარებისათვის. ბიზანტიელებისაგან ფარულად გუბაზმა ელჩები გაუგზავნა ირანში ხოსროს და სთხოვა მას ჯარები შემოეყვანა ლაზეთში.

542 წელს ირანის შაჰი ლაზიკაში შევიდა. ლაზთა და ირანელთა შეერთებული ნაწილები პირველად ციხე-ქალაქ პეტრას მიაღწენენ. ბუნებრივია, მიზანი ლაზეთი-ბიზანტიის დამაკავშირებელი სამხედრო-სავაჭრო გზის ჩაკეტვა იყო. ხანმოკლე, მაგრამ სისხლისმღვრელი ბრძოლების შემდეგ მათ ქალაქი აიღეს. ასე დაიწყო ირანსა და ბიზანტიას შორის ოცწლიანი ომი.

545-546 წლებში ხუთი წლის ვადით დაიდო დროებითი ზავი, მაგრამ ამით ირანი დროს იგებდა და ძალების მობილიზებას ახდენდა. სასანიდურ სახელმწიფოსთან საქმის დაჭერა ლაზიკისათვის საბედისწერო აღმოჩნდა. არსებული სურათი ბიზანტიელთა ბატონობაზე მძიმე იყო. ლაზთა უკმაყოფილება აჯანყებაში რომ არ გადაზრდილიყო, ხოსრომ დასწრება ამჯობინა. მაგრამ მისი ცდა, მოეკლა გუბაზი, მარცხით დასრულდა - გუბაზს შეატყობინეს მისი ფარულად დაგეგმილი მკვლელობის შესახებ. ლაზეთმა ირანელებს ზურგი შეაქცია და კვლავ ბიზანტიელებს სთხოვა დახმარება. იმპერატორმა ლაზეთში შვიდი ათასი ბიზანტიელი და ჭანების ათასი ჯარისკაცი გამოგზავნა.

სავარაუდოა, რომ ბიზანტიელებს ჯარის გარკვეული ნაწილი აფსაროსში ჰყავდათ ბაზირებული. სწორედ აფსაროსში განთავსებულმა ძალებმა, მოსაზღვრე

ქანებთან ერთად, განახორციელეს 549 წელს მყისიერი შეტევა პეტრას ციხე-სიმაგრეზე, რითაც ირანთან დროებით შეწყვეტილი ომი კვლავ განახლდა. პეტრას აღება გაჭირდა. ბიზანტიელთა სარდალ დაგისტეს ნაცვლად იმისა, რომ დაეცვა ლიხის გადმოსასვლელი, მთელი ძალები პეტრას ალყისკენ ჰქონდა მიმართული. ირანელთა სარდალმა, მერმერომ, გაარღვია თუ არა ლიხის ვიწროები, პირდაპირ პეტრასკენ გამოემურა. დაგისტემ კი მიატოვა ალყა და მთელი ძალებით ფაზისისაკენ გაიქცა. ირანელმა სარდალმა პეტრას გარნიზონს რთულ პერიოდში მიუსწრო. მერმერომ ციხეში დამატებითი რაოდენობის სამხედროები ჩააყენა, თვითონ კი ლაზეთის სოფლების სარბევად გაემურა. ბიზანტიელთა მორიგ შეტევამდე, მეციხოვნეები ციხის გამაგრებით, ბიზანტიელთა მიერ მეორე ალყის დროს გათხრილი გვირაბების ამოვსებით და დაზიანებული კოშკების აღდგენით იყვნენ დაკავებულნი. ეს კარგად გამოჩნდა პეტრას აკროპოლისის მე-5 კოშკის მაგალითზე, სადაც 30 კვ.მ. ფართობის მქონე კოშკის ტერიტორიაზე აღმოჩნდა 6 განსხვავებული ფორმის სამშენებლო კერამიკის ფრაგმენტი. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ აკროპოლისის დაცვისათვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი უბნების გადასახურად, სახელდახელოდ გამოიყენეს ციხის სხვადასხვა ადგილზე მოპოვებული მასალა.

550 წელს, ხოსრომ ლაზეთში ხურიანეს ხელმძღვანელობით ახალი სამხედრო ძალები გამოგზავნა. მდინარე ცხენისწყლის ნაპირას დაბანაკებულ ირანელებს ლაზებმა შეუტყეს, რა დროსაც, ბრძოლის ბედი ხურიანეს სიკვდილმა გადაწყვიტა. გამარჯვების მიუხედავად, ლაზეთში არეულობა სუფევდა. აჯანყდნენ სვანები და აფშილები, სადაც ირანელები ცდილობდნენ ფეხის მოკიდებას. ამასთან, ისინი მუხურში გამაგრდნენ და ჩრდილო-აღმოსავლეთ ლაზიკა მათ ხელში აღმოჩნდა. ბიზანტიელთა ახალ სარდალს, ბესას, კარგად ესმოდა, რომ პეტრას დაკავების გარეშე ლაზეთში ირანელთა წინააღმდეგ ბრძოლა გაუჭირდებოდა, რადგან დარღვეული ჰქონდა კავშირი პეტრას სამხრეთით მდებარე ბიზანტიურ ბაზებთან.

ჩვენი აზრით, 550 წლის ირანელთა სამხედრო კამპანიის შეცდომა სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ ვერ მოხდა პეტრას გარნიზონის გაძლიერება და მისი მდგომარეობის გაუმჯობესება. ამ შეცდომამ განაპირობა ლაზეთის ომის მომავალი შედეგებიც. გარკვეულ ეტაპზე ირანელები მიხვდნენ შეცდომას და შეეცადნენ ვითარების შემობრუნებას. მათ ლაზეთში პეტრას დასაცავად მესამედ გამოგზავნეს ახალი ძალები, მაგრამ ეს დაგვიანებული იყო.

ბიზანტიელებმა და ლაზებმა დრო აღარ დაკარგეს და მთელი ძალები პეტრასკენ გადაისროლეს. ირანელთა გარნიზონსაც მოესწრო ციხესიმაგრის დაზიანებული უბნების აღდგენა და მომზადებულნი დახვდნენ მოკავშირეებს.

ბიზანტიელებმა პეტრას ალყის დროს გამოიყენეს ტარანის მოდერნიზებული ვარიანტი „კრიო“, რომელიც ბიზანტიელთა მხარეს მეზობლმა ჰუნებმა ადგილზე დაამზადეს. მისი გამოყენებით ბიზანტიელები ციხესიმაგრის ზღუდის შენგრევას

ცდილობდნენ. შეტევის მიმართულება, სავარაუდოდ, ციხის აღმოსავლეთი მხარე იყო. მართალია, ეს უბანი კომპებით ძლიერ გამაგრებული ჩანს, თუმცა იგი მაინც შედარებით მოწყვლადი ადგილი იყო. მხოლოდ აქ იყო შესაძლებელი ტარანის ან საბრძოლო კომპის გამართვა. სასტიკი ბრძოლაც სწორედ აქ გაიმართა.

კარიბჭისა და ზღუდის ტარანით შეღწევის მცდელობა ირანელებმა კომპებიდან ცეცხლმოდებული ქოთნების სროლით მოიგერიეს. ბრძოლის ამ უბანზე, ციხესიმაგრის ორ ბორცვს შორის დამაკავშირებელ ზღუდეზე, კომპი მიდგმული აღმოჩნდა სასიმაგრო კედლის აღმოსავლეთ მხარეს, რაც იმის მანიშნებელია, რომ მისი დანიშნულება კარიბჭისა და ზოგადად ციხის აღმოსავლეთი პერიმეტრის დაცვა იყო. ზღუდის შეღწევის წარუმატებელი მცდელობის შემდგომ, ბიზანტიელები პეტრაში შეღწევას სააღყო კიბის გამოყენებით შეეცადნენ. ინტენსიური შეტევების მოგერიება ირანელებს გაუჭირდათ. ვითარება დაამძიმა კედლის ჩანგრევამ, რამაც გარნიზონი გამოუვალ ვითარებაში ჩააგდო.

პროკოპი აღწერს, რომ ბიზანტიელებმა ცეცხლში გაახვიეს ციხის ქვედა ნაწილი. ცეცხლოვანი შეტევა უნდა განხორციელებულიყო კარიბჭის გასწვრივ აღმართული მომაღლო ბორცვიდან. ხანძრის კვალი ატყვია აქ მოპოვებულ კრამიტებს, დაიწვა ჭურჭელიც, რომელიც, სავარაუდოდ, აქვე ინახებოდა. როგორც ჩანს, კომპის სახურავის აალებას, ხანძარი და კომპის შუა ტიხრების ჩაწვა-ჩანგრევა მოჰყვა. ჩვენამდე მოღწეული ჯაჭვის პერანგიც კი, ხანძრის შედეგად თითქმის ერთიან მასად არის ქცეული. როგორც ჩანს, ბიზანტიელთა შეტევის დროს, ირანელი მეომრების ძირითადი ნაწილი ციხის ამ უბანზე იყო კონცენტრირებული.

ციხის კარიბჭისა და დაბლობი უბნის დაკავების შემდეგ, ბიზანტიელებმა ციხესიმაგრის აკროპოლისის ზედა, ჩრდილოეთ ბორცვზე არსებულ მთავარ პოზიციას შეუტიეს. აქაც დაფიქსირებულია VI საუკუნის ნახანძრავი ფენები და მასში მუზარადისა და ჯაჭვის პერანგის ფრაგმენტები. პეტრას უკანასკნელი დამცველები, შიდაციხეში, ბიზანტიელთა ალყაში მოექცნენ და იქვე ჩაიხოცნენ.

პროკოპის გადმოცემით, ბიზანტიელებმა პეტრას ზღუდე დაანგრეს, რათა იგი მტრის ხელში მძლავრ იარაღად აღარ ქცეულიყო. არქეოლოგიური გათხრები და მათი ანალიზი ადასტურებს ციხესიმაგრის მიზანმიმართულ ნგრევას. პეტრას საფორთიფიკაციო სისტემების მოშლის შემდგომ, პეტრამ სამხედრო მნიშვნელობა დაკარგა და იგი საომარ მოქმედებებში აღარ ფიგურირებს. ბიზანტიელებმა მისი დაკავებით მოსპეს ირანელთა საკვანძო პუნქტი, რამაც საბოლოოდ ხელი შეუწყო აღმოსავლეთ შავიზღისპირეთიდან მათ განდევნას.

პეტრა ჯერ კიდევ აღებული არ იყო, რომ ლაზეთისაკენ დიდი ჯარით მერმეროე მოემუშურებოდა. გზაში მან შეიტყო პეტრას დაცემის შესახებ, გეზი შეიცვალა და დედაქალაქ არქეოპოლისისაკენ გაემართა, სადაც სასტიკად დამარცხდა.

552 წელს გაფორმებული დროებითი ზავით, ბიზანტიამ აღიარა ლაზეთის აღმოსავლეთ მხარეში ირანელთა სუვერენიტეტი. წლის ბოლოს ირანელებმა, ყურადღება მოდუნებულ ბიზანტიელებს, ტელეფასის ციხე წაართვეს, რითაც ლაზეთის სამეფომ თავის ცენტრალურ ტერიტორიაზე კონტროლი ნაწილობრივ დაკარგა. ამის მიუხედავად, 555 წელს ირანელები ლაზეთის სიღრმეში იჭრებიან, თუმცა, მარცხდებიან ჯერ არქეოპოლისთან, შემდეგ ფაზისთან. ხოსრო-I დარწმუნდა, რომ ლაზეთში მისი პოლიტიკა ამ ეტაპზე დამარცხებული იყო. 562 წელს, ქალაქ დარაში ბიზანტიასა და ირანს შორის ზავი გაფორმდა. ხოსრო ლაზეთზე ბიზანტიის სუვერენიტეტს აღიარებდა. 575 წელს ბიზანტიელები სვანეთში შეიჭრნენ, ამის შემდეგ ირანელებმა საბოლოოდ დატოვეს დასავლეთ საქართველო. დარას ზავით ლაზიკას სამეფო გაუქმდა. ქვეყანა ბიზანტიის პროვინცია გახდა. 570 წელს როცა წათე II გარდაიცვალა, ლაზეთის ფაქტობრივი ხელისუფლება პატრიკიოსის ხელში გადავიდა.

ამრიგად, IV-VII საუკუნეებში იმპერიათა ინტერესების ქვეშ მოქცეული ქვეყანა განიცდის როგორც აღმავლობას, ასევე, მისი მნიშვნელობის დაკნინებასა და დაცემას. გარკვეული პერიოდის მანძილზე ლაზთა სამეფო აღწევს სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის ეტაპს, მაგრამ იგი ბიზანტიის ფორმალური დაქვემდებარებიდან არასდროს გამოსულა.

თავი III. არქიტექტურული კომპლექსები

§ საფორთიფიკაციო ნაგებობები

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს გვიანანტიკური ადრეშუასაუკუნეების ხანის ძირითადი საფორთიფიკაციო დანიშნულების ძეგლი პეტრა-ციხისძირია. ციხესიმაგრე წარმოადგენს არქიტექტურულ კომპლექსს. იგი შედგება ციხისძირის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, შავი ზღვის სანაპიროსთან, ორ ბორცვზე აღმართული ციხესიმაგრისა და კონცხის ჩრდილოეთით, დაბლობი ტერიტორიის ვიწრო ზოლში არსებული საქალაქო ტიპის დასახლების ნაშთებისაგან.

არქეოლოგიური მასალებით დადასტურებულია, რომ რომაულ ხანაში ციხისძირის დაბლობზე უკვე ჩამოყალიბებულია საქალაქო ტიპის დასახლება. პეტრას ნაქალაქარი წარმოდგენილია, როგორც სამოქალაქო (აბანოები, სასახლე), ისე საეკლესიო ნაგებობების სახით. IV საუკუნიდან ციხისძირში განვითარებული ინფრასტრუქტურა, აქ მოპოვებული რომაული ხანის ძვირფასი ნივთებისაგან შემდგარი განძები თუ სხვა არქეოლოგიური მონაპოვრები, უნდა უკავშირდებოდეს აქ რომაული გარნიზონის დგომას. ეს გარნიზონი ნაწილი იყო აფსაროსისა და ფასისის უსაფრთხოებისთვის შექმნილი გამაგრებათა სისტემის. ჩვენი ვარაუდით, V საუკუნიდან ციხისძირის დაბლობის სამხრეთით არსებულ ბორცვზე ეტაპობრივად ვითარდება საეკლესიო ნაგებობათა კომპლექსი. უფრო მოგვიანებით,

აქვე ეწყობა თავდაცვითი ინფრასტრუქტურაც. ამას უნდა მოწმობდეს აკროპოლისის ტერიტორიაზე გამოვლენილი VI საუკუნეზე ადრეული ნაგებობის ნაშთები, რომელთაც აქვთ სამოქალაქო ხასიათი.

ციხე-ქალაქ პეტრას გამაგრების სისტემა მოწყობილია ურთიერთმომიჯნავე ორ ბორცვზე. მათ ირგვლივ მრავლადაა ვიწრო ხევები, რაც კოლხური ტყის ხშირ, გაუვალ საფართან ერთად, ქმნიდა ბუნებრივ თავდაცვით წინაღობებს.

პეტრას აკროპოლისის გალავანი რელიეფურად მიუყვება ბორცვის მოხაზულობას. ამჟამად, ზღუდეები ნაწილობრივია შემორჩენილი. აკროპოლისის დასავლეთ ნაწილი სრულად ჩაქცეულია. გალავნის ნაშთების დიდი ნაწილი ტერიტორიიდან გატანილია და ძველი დაზიანებულია. აკროპოლისის ტერიტორიაზე, ბორცვის ჩრდილოეთ ნაწილში შედარებით შემადლებულ ადგილზე, განლაგებული უნდა ყოფილიყო შიდაციხე, რომელიც წარმოადგენდა აკროპოლისის ყველაზე დაცულ, სამეთაურო, სტრატეგიულ წერტილს. სწორედ ამ ადგილიდანაა შესაძლებელი, როგორც ციხისძირის დაბლობის კონტროლი, ასევე, საკუთრივ ციხის შიდა ტერიტორიისა და სამხრეთი კოშკის მეთვალყურეობაც.

სასიმაგრო კედლები ნაგებია ბაზალტის ფლეთილი ქვით დუღაბზე. მოზრდილი ქვათლილები ძირითად სამშენებლო მასალას წარმოადგენს. დუღაბი - ქვიტკირი წარმოადგენს ქვის წყობის შემაკავშირებელ საშუალებას. სამშენებლო ქვა მოტანილია ახლომდებარე ხეობებში მოწყობილი კარიერებიდან. ერთ-ერთი ასეთი სამარაგო კარიერი მდ. დეხვას ხეობაშია, იგი ასევე უნდა ყოფილიყო სამშენებლო კერამიკული მასალით პეტრას მომარაგების ძირითადი წყაროც. მშენებლობაში გამოყენებულია რიყის ქვაც, კედლების საფასადე წყობის შიგნით, სივრცის ამოსავსებად. აქა-იქ გამოყენებულია აგურიც, წყობის გასასწორებლად და თალისებრი გადახურვების მოსაწყობად. თუმცა, ჩვენ საქმე არ გვაქვს კლასიკურ Opus mixtum-თან.

კედლის სისქე გალავნის სხვადასხვა მონაკვეთზე განსხვავებულია და იგი მერყეობს 1,9-2,2 მ-ს შორის. აკროპოლისის სამხრეთი ნაწილი, რომელიც შედარებით მოწყვლადია მიმდებარე ტერიტორიის რელიეფიდან გამოდინარე, უფრო მძლავრი კოშკებითაა გამაგრებული. აკროპოლისის სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხეში მოწყობილი №1 კოშკი ნახევარწრიული ფორმისაა და ორმაგი კედლები გააჩნია. აკროპოლისის დანარჩენი ორი კოშკი ოთხკუთხა ფორმისაა. მე-2 კოშკი უშუალოდ იცავდა აკროპოლისის სამხრეთ ნაწილს და აკონტროლებდა, როგორც დერეფანს, ასევე ციხის შემოსასვლელს. მე-3 კოშკი მიდგმულია აკროპოლისის გალავნის სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთზე და მისი დანიშნულება უშუალოდ აკროპოლისის დაცვაა ე.წ. დერეფნისა და მცირე აკროპოლისის დაცემის შემთხვევაში, ან ზღვის უბიდან მომავალი საფრთხის დროს.

მას შემდეგ, რაც აკროპოლისის ტერიტორია სრულიად სამხედრო მიზნებს დაექვემდებარა, მის შემადგენლობაში მოექცა იქ არსებული ნაგებობები. ჩვენი

აზრით, გალავნის მოწყობამდე იქ უკვე იდგა სამნავიანი ბაზილიკა თანმხლები მომცრო შენობებით. შემდგომში, ციხესიმაგრის გალავნისა და სხვა თავდაცვითი ინფრასტრუქტურის მოწყობამ ერთგვარად შეავიწროვა როგორც ბაზილიკა, ასევე საჭირო გახდა იქ არსებული შენობების გადაკეთება და მათი დანიშნულების შეცვლა. დროის საკმაოდ მოკლე მონაკვეთში აკროპოლისის ტერიტორიაზე გაჩნდა ციხესიმაგრის ფუნქციონირებისათვის საჭირო სამეურნეო დანიშნულების შენობა-ნაგებობები, სამეთაურო პუნქტი, საწყობები, აბანო და ა.შ. მათი მიმართება იქ უკვე მდგარი სამნავიანი ბაზილიკის განლაგებასთან გვაფიქრებინებს, რომ ტერიტორიის განაშენიანება არ მომხდარა ბაზილიკასთან ერთად სივრცის ერთიანი დაგეგმვის, გააზრების პრინციპით. იგი ციხის წინაშე დამდგარი ამოცანების კვალდაკვალ, დროთა განმავლობაში ვითარდებოდა და იცვლიდა სახეს.

აკროპოლისი სამხრეთ ბორცვზე განლაგებულ მცირე აკროპოლისთან დაკავშირებული იყო სასიმაგრო კედლით. ეს უბანი ამჟამად წარმოადგენს ზღუდის ორმაგი - ადრეული და მოგვიანო ხანის კედლებით წარმოქმნილ დერეფანს. ზღუდის დასავლეთ კედელს ორივე მხრიდან მიდგმული აქვს კვადრატული კოშკები. მე-4 კოშკი მიმართულია ზღვის მხრისკენ, ხოლო მე-5 კოშკი აღმოსავლეთისაკენ. კოშკები მიდგმულია თანადროული გალავნის კედელს, თუმცა ქვის წყობით არ არის გადაბმული. განცალკევებით დგას „დერეფნის“ აღმოსავლეთ კედელი, რაც უფრო მოგვიანო პერიოდის ნაგებობა შეიძლება იყოს.

ე.წ. დერეფნის დასავლეთ ზღუდეზე მიდგმული მე-4 კოშკის მიმართება ზღვისკენ გვაფიქრებინებს, რომ აქედან ციხესიმაგრე დაკავშირებული იყო, იქვე, ბორცვის ძირში მოწყობილ მცირე ნავმისადგომთან. ბუნებრივია, დღეისთვის აქ სანაპიროს ზოლი შეცვლილია, თუმცა, ზღვაში გარკვეულ ადგილებში დაფიქსირებული კლდოვანი ფრაგმენტები აქ სანაპიროს განსხვავებულ მოხაზულობაზე უნდა მეტყველებდეს. ეს კი, ალბათ, თავის დროზე ქმნიდა შესაძლებლობას აქ მოწყობილიყო მცირე ნავმისადგომი. ჩვენი აზრით, ნავსადგურის საკითხს არ უნდა ჰქონოდა საკვანძო მნიშვნელობა, როგორც პეტრას სტრატეგიული დანიშნულების განსაზღვრაში, ასევე ლაზეთის დიდი ომის მსვლელობაში. უნდა აღინიშნოს, რომ ციხესიმაგრის დასავლეთ ფერდობის ძირში, რკინიგზასა და ზღვის სანაპიროს შორის მოქცეულ ტერიტორიაზე გაიწმინდა VI საუკუნით დათარიღებული ნაგებობის კედლის, იატაკისა და თაღის ნაშთები. ნაგებობის ფუნქციური დანიშნულების დადგენა ამ ეტაპზე რთულია, მაგრამ იგი შეიძლება მცირე ნავმისადგომის მანიშნებელი იყოს.

განსაკუთრებული სამხედრო დანიშნულება უნდა ჰქონოდა სამხრეთ ბორცვზე მოწყობილ ინფრასტრუქტურას. მისი უმთავრესი ფუნქცია საზღვაო აკვატორიის კონტროლი უნდა ყოფილიყო. ბორცვი, ასევე უშუალოდ დაჰყურებს ციხესიმაგრის ერთ-ერთ შესასვლელს.

ჩანს, რომ ციხესიმაგრეს მინიმუმ სამი შესასვლელი უნდა ჰქონოდა. პირველი, ძირითადი კარიბჭე აკროპოლისის აღმოსავლეთ კედელშია გაჭრილი, სადაც მოხვედრა ციხის ბორცვზე აღმოსავლეთიდან მომართული გზით შეიძლებოდა. ეს გზა აკროპოლისს ციხის ჩრდილოეთით მდებარე საქალაქო დასახლებას აკავშირებდა. მთავარი კარიბჭე აგურისთაღიანია. მე-2 შესასვლელი ე.წ. დერეფნის ტერიტორიაზეა განთავსებული და მოწყობილი იყო აღმოსავლეთ მხრიდან. მე-3 შესასვლელი ზღვის მხარეს უნდა ყოფილიყო.

ციხისძირის აკროპოლისის საერთო ფართობი 1,5 ჰა-ს აღემატება. ამას თუ დავუმატებთ მცირე აკროპოლისის ფართობს და მათ შორის მოქცეულ უბეს, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ საქმე გვაქვს ერთ-ერთ მძლავრ, მასშტაბურ საფორთიფიკაციო კომპლექსთან.

პეტრას აკროპოლისში შესწავლილია დამხმარე შენობა-ნაგებობები, რომლებიც უზრუნველყოფდნენ სამხედრო გარნიზონის გამართულ ფუნქციონირებას. ერთ-ერთი ასეთი ნაგებობა ცნობილია „ცისტერნის“ სახელით. იგი ძეგლის თანადროულია და წარმოდგენილია ორი განყოფილების სახით. მისი აღმოსავლეთ ნაწილი შედარებით უკეთაა დაცული, იგი წყლის რეზერვუარია. მეორე ნაწილის დანიშნულება უფრო მშრალი პროდუქტების შენახვა უნდა ყოფილიყო.

კიდევ ერთი სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობა შესწავლილია სამნავიანი ბაზილიკის სამხრეთ ნაწილში. თავდაპირველად გამოითქვა ვარაუდი, რომ იგი სურსათის საწყობი უნდა ყოფილიყო. თუმცა, აღნიშნულ უბანში 2022 წელს ჩატარებული გათხრების შედეგად დაზუსტდა, რომ ერთმანეთისგან განსხვავებულია ნაგებობის დასავლეთი და აღმოსავლეთი ნაწილები. აქ საქმე გვაქვს სხვადასხვა პერიოდის რამდენიმე კონსტრუქციასთან. მათ შორის, ცალკე უნდა განვიხილოთ ამ მოგრძო ოთხკუთხა შენობაში ჩახაზული ოვალური ფორმის ნაგებობა, რომლის იატაკი სქელი კირხსნარის ფენით იყო დაფარული. შელესვის კვალი ატყვია გვერდით კედლებსაც, ამის მიზანი შენობის ჰერმეტიულობის დაცვა იყო. რაც იმის მიმანიშნებელია, რომ იგი არა მშრალი პროდუქტების, არამედ წყლის რეზერვუარი შეიძლება ყოფილიყო. ლოგიკურია რეზერვუარის აბანოსა და სამხრეთ ზღუდის შორიახლოს მოწყობის ფაქტი. ჩვენი ვარაუდით, მომიჯნავე ხეობიდან აკროპოლისში სწორედ სამხრეთ-აღმოსავლეთ მონაკვეთიდან შემოდიოდა მთავარი წყალმომარაგების ხაზი. საკუთრივ ოთხკუთხა ნაგებობა მოგვიანო პერიოდისა უნდა იყოს. ამას ადასტურებს ის გარემოება, რომ მისი გაწმენდისას გამოჩნდა ადრეშუასაუკუნეების აქამდე უცნობი ნაგებობის ნაშთი. იგი ამ ოთხკუთხა ნაგებობის დასავლეთ ნაწილის ქვეშაა მოქცეული. ახალგამოჩენილი კონსტრუქცია წარმოადგენს კირხსნარის და ფილების მონაცვლეობით შედგენილ კედელს, რომელიც სიღრმეში კირხსნარით შეკრული ფლეთილი, მოსწორებული პირის მქონე ქვების წყობით გრძელდება (*Opus mixtum*). წყობის აღმოსავლეთ

კედლის გასწვრივ გაიწმინდა ჩაქცეული ამფორები და საყოფაცხოვრებო კერამიკა. ამრიგად, აკროპოლისის ტერიტორიაზე გამოიკვეთა ახალი საკმაოდ მასშტაბური შენობის კონტურები, რომლის კვლევაც სამომავლოდ უნდა მოხდეს თანადროული, მომიჯნავე არქიტექტურული კომპლექსის კონტექსტში.

აკროპოლისის ტერიტორიაზე, სამნავიანი ბაზილიკის SO მხარეს, გასული საუკუნის 60-იან წლებში, შესწავლილი იქნა ანფილადური აბანო. ნაგებობა ტიხრების საშუალებით ცალკეულ განყოფილებებადაა დაყოფილი. აბანოს წინ სვეტების ორი რიგის საძირკველია გამოვლენილი. პირველი რიგი აბანოს კედელზე უშუალოდაა მიდგმული. აბანოს დასავლეთ კედლის პარალელურად 3,3 მ-ის დაშორებით ჩაყოლებულია კიდევ 5 სვეტის საძირკველი. აბანოს შენობა მოგვიანო ხანებში, მცირე დარბაზული ეკლესიის ფუნქციონირების დროს, სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობად იქნა გამოყენებული. აკროპოლისის აბანო, როგორც ჩანს, გარნიზონს ემსახურებოდა, მისი ზომები ამ მოთხოვნას სავსებით დააკმაყოფილებდა.

§ საეკლესიო ნაგებობები

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე საეკლესიო ნაგებობები წარმოდგენილია ადრეული ბაზილიკების სახით. მათი ძირითადი რაოდენობა პეტრა-ციხისძირის ტერიტორიაზეა შესწავლილი. ბოლო დროს საკმაოდ მოზრდილი ბაზილიკა გაითხრა გონიო-აფსაროსის სიახლოვეს სოფელ ავეიაში.

პეტრას აკროპოლისის ტერიტორიაზე ყველაზე გვიანდელი მცირე დარბაზული ეკლესიაა. არქეოლოგიური შესწავლისას მოპოვებული მასალის მიხედვით, იგი X-XIV საუკუნეებით დათარიღდა. მცირე დარბაზული ეკლესია სამნავიანი ბაზილიკის სრულად დანგრევის შემდეგ აიგო. დარბაზულმა ეკლესიამ ფუნქციონირება შეწყვიტა ოსმალთა მიერ რეგიონის დაპყრობის შემდეგ.

მცირე დარბაზული ეკლესიის ქვედა შრეებში ადრეული ნაგებობის ნაშთების არსებობა დაადასტურა სამნავიანი ბაზილიკის ტერიტორიაზე ბოლო წლებში ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმაც. ძეგლზე არსებული სურათით თუ ვიმსჯელებთ, ადრეული ეკლესია სამნავიანი ბაზილიკის ადგილზე უნდა მდგარიყო. VI საუკუნეში აგებულმა სამნავიანმა ბაზილიკამ თავისი მასშტაბით მოიცვა, არა მხოლოდ მცირე ადრეული ეკლესია, არამედ მისი მომიჯნავე დამხმარე ნაგებობებიც. ამით უნდა აიხსნას სამნავიანი ბაზილიკის კედლების ქვედა შრეებში სხვადასხვა, ერთი შეხედვით ერთმანეთთან კავშირში არმყოფი ნაგებობების ნაშთების არსებობა. არსებული ვარაუდით ბაზილიკის ჩრდილოეთი ნავის ჩრდილო-დასავლეთ მონაკვეთზე გათხრილი აფსიდის ფორმის კედლები შეიძლება იყოს ადრეული ეკლესიის თანადროული ბაპტისტერიუმი.

საკუთრივ სამნავიანი ბაზილიკა ძეგლის ცენტრალურ ნაგებობადაა მიჩნეული. მიუხედავად იმისა, რომ იგი თითქმის საძირკვლის დონემდეა

დანგრეული, მისი მასშტაბი მაინც აღქმადია (ტაძრის სიგრძე 33,5 სიგანე 17,8 მ-ია). სამნავიან ბაზილიკას აქვს წაგრძელებული პროპორციები, ხუთწახნაგა აფსიდი. შიდა საყრდენებიდან გადარჩენილია რამდენიმე ბოძის საძირკველი. ჩანს, თითო რიგში ხუთ-ხუთი ბოძი იყო განლაგებული. ბაზილიკის კედლები ნაგებია დაუმუშავებელი ქვით დულაბზე, გარედან კი მოპირკეთებულია თანაბარი ზომის თლილი ქვებით. ბაზილიკის ნახევრადწრიული ფორმა და გარედან ხუთწახნაგა აფსიდი გამორჩეული არქიტექტურული დეტალია. მიჩნეული იყო, რომ ნაგებობა გადახურული იყო ხის კონსტრუქციით, თუმცა, უფრო დამაჯერებელია ვარაუდი, რომ ბაზილიკის გრძივი კედლების სისქე საკმარისი იყო უფრო მძლავრი - კამარით გადახურვის მოსაწყობად.

პეტრას სამნავიან ბაზილიკას მკვლევარები VI ს. ათარიღებენ. მიჩნეულია, რომ იგი წარმოადგენდა საკათედრო ტაძარს. ამით აიხსნება მისი განსაკუთრებით დიდი ზომები. პეტრას სამნავიანი ბაზილიკის არქიტექტურაში ასახულია შავიზღვისპირეთის და მცირე აზიის ცენტრალური რეგიონებისათვის დამახასიათებელი არქიტექტურული ფორმები და სამშენებლო ტრადიციების გავლენები. პეტრას სამნავიანი ბაზილიკა აკმაყოფილებს საეპისკოპოსო ტაძრის ყველა მოთხოვნას.

პეტრას ბაზილიკასთანაა დაკავშირებული მოზაიკური იატაკის ფრაგმენტები. იგი ძლიერ დაზიანებულია. მოზაიკა მოგებულია თეთრი, წითელი, ყვითელი, ყავისფერი, მწვანე და ლურჯი ფერის სმალტის კენჭებით. შემორჩენილი ფრაგმენტების გამოსახულებების მიხედვით ჩანს, რომ პეტრას მოზაიკაზე გამოსახული ვაზი, ფართოდ გაშლილი ყლორტებით, წარმოდგენილი მცენარე უნდა ყოფილიყო.

ციხისძირში კიდევ ერთი ბაზილიკა შესწავლილი იქნა ნაქალაქარის ტერიტორიაზე. აქ გაიწმინდა ადრეული ხანის მოგრძო, სწორკუთხა, უაფსიდო ნაგებობა, რომელზედაც დაშენებული იყო აფსიდის მქონე მოგვიანო დარბაზული ეკლესია. ეკლესიის ზომებია 13X7,6 მმ., მას ორი მინაშენი ჰქონდა. სამხრეთი მინაშენი სანათლავი უნდა ყოფილიყო. ეკლესიის ჩრდილოეთ კედელზე მიშენებული იყო სათავსო, რომლის ფუნქციური დანიშნულება უცნობია. პირვანდელ ნაგებობას ეტაპობრივად მიაშენეს სადიაკვნე, სამკვეთლო, სამხრეთ მინაშენი კი კიდევ უფრო გააფართოვეს. ეს უსისტემო მინაშენები შეიძლება აიხსნას მისი ადრეულობით.

კიდევ ერთი საეკლესიო ნაგებობა შესწავლილ იქნა ციხისძირის დაბლობში აღმოჩენილი სასახლის კომპლექსთან ერთად. კომპლექსი აერთიანებს საცხოვრებელ სივრცეს, აბანოს და აფსიდიან მცირე ზომის ეკლესიას. დარბაზული ეკლესია შვერილი სამწახნაგა აფსიდითაა დაბოლოებული. აფსიდის შიდა მხარე ნახევარწრიული მოყვანილობისაა და იგი ნავისგან ტიხრითაა გამიჯნული. ტიხარი იატაკის დონის ზემოთ, კარგად დამუშავებული ქვების ერთი რიგითაა

გამოყოფილი. ეკლესიის დარბაზის შიდა ზომებია 3,7X2,6 მმ. მისი კედლების სისქე 1,2 მ-ია, იგი საძირკვლის დონეზეა გადარჩენილი. სავარაუდოდ, ეკლესიასთან უნდა იყოს დაკავშირებული მის მიმდებარედ, ახანოს ერთ-ერთ სათავსოში აღმოჩენილი მოზაიკის ერთ-ერთ მარმარილოს ფილაზე შემორჩენილი ამოკაწრული ბერძნული წარწერა „უფალო შემეწიე“. სასახლის კომპლექსში შემავალი დარბაზული ეკლესია მკვლევართა მიერ V-VI საუკუნეებითაა დათარიღებული.

პეტრა-ციხისძირის ტერიტორიაზე შესწავლილ საეკლესიო ნაგებობებს აერთიანებს საკურთხევლის შვერილაფსიდური ფორმა, რაც კანონზომიერია ადრემუასაუკუნეების ზღვისპირა ზოლის ძეგლებისათვის.

შვერილაფსიდურია 2015 წელს გონიო-აფსაროსის მახლობლად, სოფ. ავგიაში შესწავლილი და IV-V საუკუნეებით დათარიღებული კიდეც ერთი ბაზილიკა. თუმცა, ავგიის ეკლესია ტრანსეპტიანი დარბაზია, რომლის გეგმა ე.წ. ვნების ჯვრის ფორმისაა. განსხვავებულია მისი აბსიდიც, იგი უწახნაგო, ნალისებრი მოყვანილობისაა. ეკლესია უგუმბათო ბაზილიკის ტიპს განეკუთვნება და შესაძლოა მარტივი ბრტყელი ჭერი ჰქონდა, როგორც ეს დასავლურ ადრეიზანტიურ ნაგებობებს ახასიათებდათ. ავგიის ბაზილიკას ამ ტიპის ეკლესიებისგან განსხვავებული ნართექსი აქვს. ეკლესია დაუმუშავებელი ქვითაა ნაგები კირხნარის გამოყენებით. კედლებისაგან განსხვავებულია აფსიდის წყობა, მისი გარე მხარე კვადრატული და თანაბარი ზომის ქვებითაა მოწყობილი. იატაკი კირხნარისა და კერამიკული ფხვნილის ნაერთია.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ადრემუასაუკუნეების საეკლესიო ნაგებობის არსებობა სავარაუდოა ფიქვნარის ტერიტორიაზეც, სადაც გამოვლინდა ქვის წყობის ნაშთები. შენობა წარმოადგენდა მოგრძო, სწორკუთხა ნაგებობას, დამხრობილი დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ. აფსიდის სავარაუდო ადგილას მხოლოდ მოვარდისფრო დულაბის ფრაგმენტები იქნა ფიქსირებული. ასევე, იქ ნაპოვნია მინიატურული ჯვარი, რომელზედაც ჯვარცმია გამოსახული. არსებული იკონოგრიული გამოკვლევის შედეგებით ჯვარცმის ყველაზე ადრეული თარიღი ახ.წ. V-VI საუკუნეები უნდა იყოს.

გვიანანტიკური ადრემუასაუკუნეების სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო მძლავრ ქრისტიანულ მხარედ გვევლინება. ლოგიკური და სავსებით სანდოა ციხისძირში პეტრას საეპისკოპოსო კათედრის არსებობის ვარაუდი.

თავი IV. საქალაქო ცხოვრება და სოციალურ-ეკონომიკური გარემო

ტრანსფორმაციის ხანა საქართველოსთვის ურთულესი ისტორიული პროცესი იყო. ქვეყნის სხვადასხვა ნაწილი აღმოსავლური და დასავლური ცივილიზაციების,

კულტურების გავლენას განიცდიდა და ამავდროულად, ინარჩუნებდა ადგილობრივ, ორიგინალურ, ტრადიციულ ხასიათს.

ადრებიზანტიური კულტურა ეს ქალაქური კულტურაა, რითაც იგი ინარჩუნებს უწყვეტ კავშირს წინარე ანტიკურ ცივილიზაციასთან. აღმოსავლეთ საქართველოსგან განსხვავებით, ტრანსპორმაციის მეორე ეტაპი - V-VI საუკუნეები, დასავლეთ საქართველოში მძალვრი ურბანული ცენტრების შექმნით აღინიშნა, ბრწყინვალე საქალაქო ინფრასტრუქტურითა და ქრისტიანული ხუროთმოძღვრული ნაგებობებით. ღრმა კავშირების მიუხედავად ეს კულტურა თავისი მრავალფეროვნებით, სრულიად განცალკევებულია ქართლში მიმდინარე ფეოდალური პროცესებისა და საქალაქო ცხოვრების დაქვეითების პროცესისაგან.

როცა ვსაუბრობთ საქართველოში IV-VII საუკუნეების საქალაქო ცენტრებზე, ამ კონტექსტში პეტრა ერთ-ერთ მოწინავე ადგილზე უნდა განვიხილოთ. იგი წარმოადგენს გვიანანტიკური ადრემუასაუკუნეების ციხე-ქალაქის კლასიკურ ნიმუშს, მას ჰქონდა აკროპოლისი, გარექალაქი - უბნებითა და სამოქალაქო ნაგებობებით. პეტრას საქალაქო ტიპის დასახლება - ესაა აკროპოლისის ჩრდილოეთი დაბლობი ტერიტორიის ვიწრო ზოლი - მოქცეული ზღვის სანაპიროსა და ციხისძირის გორაკ-ბორცვოვან ზოლს შორის. საუბარია არანაკლებ 23 ჰა ფართობის ტერიტორიაზე, რომლის არეალშიც დადასტურებულია გვიანანტიკური-ადრემუასაუკუნეების ნაშთები.

პეტრას ურბანული სივრცე აკროპოლისის ჩრდილოეთ ბორცვის ფერდობზე ან მის უშუალო სიახლოვეს უნდა განვითარებულიყო. მას სასაფლაო დაბლობ ტერიტორიაზე ჰქონდა, იქ სადაც ანტიკური და ელინისტური ხანის 300-მდე სამარხია შესწავლილი. აქვეა ფიქსირებული ადრემუასაუკუნეების სამარხებიც, რომლებიც განლაგებულია ამავე პერიოდის აბანოს შორიახლოს. სამარხთა რაოდენობის სიმცირე გვაფიქრებინებს, რომ ამ ეპოქის სამაროვნისთვის განკუთვნილი ტერიტორია, უფრო დაბლობის სიღრმეში იქნა გადატანილი. ეს ადგილები კი ახალი ნაგებობებით იქნა ათვისებული. ამ მომცრო აბანოს დასავლეთით, შესწავლილია კიდეც ერთი აბანო (№1), რომელიც საკმაოდ დიდია და მას საზოგადოებრივი დანიშნულება გააჩნდა. როგორც ჩანს, დასახლება გვიანანტიკურ-ადრემუასაუკუნეებში უფრო საქალაქო ტიპის ფორმას იძენს და დაბლობი ტერიტორიის უფრო მეტ ფართობს იჭერს.

პეტრას ნაქალაქარის ტერიტორიაზე, ზღვასთან ახლოს, შესწავლილია სასახლე. მისი ფართობი 600 კვ.მ-ია და იგი წარმოადგენს სხვადასხვა დანიშნულების შენობათა კომპლექსს. ესენია - კვადრატული ფორმის კომპისებრი სათავსოებით აღჭურვილი შიდა ეზო, ანფილადურად განლაგებული აბანო, დარბაზული ეკლესია, მარანი და ა.შ. იგი მდიდრული იერსახისაა, ჰქონდა პორტიკიანი შესასვლელი. ციხისძირის ნაქალაქარის სასახლე IV-VI საუკუნეებით

თარიღდება და ადგილობრივი, მმართველი არისტოკრატის სამოსახლო უნდა ყოფილიყო.

სამოქალაქო და ხუროთმოძღვრული მშენებლობის ტექნიკა, არქიტექტურული დეტალები და ფორმები ამტკიცებს, რომ პეტრაში იცნობდნენ და იყენებდნენ იმ ეპოქის რომაულ-ბიზანტიური სამყაროს, განსაკუთრებით კი აღმოსავლეთ პროვინციებში დამკვიდრებულ ტენდენციებს. სამშენებლო საქმე მაღალ დონეზეა. კარგად ორგანიზებული ჩანს სამშენებლო მასალების წარმოება და ქალაქის სამშენებლო რესურსებით მომარაგებაც.

ქალაქი უზრუნველყოფილი იყო სანიტარულ-ჰიგიენური მომსახურებით, რაზეც მეტყველებს ქალაქში აბანოების არსებობაც. საზოგადოებრივი დანიშნულების ამფიათეატრული აბანო ზღვის თანამედროვე სანაპიროდან 25 მ-ის დაშორებით მდებარეობს. ნაგებობის საერთო სიგრძე 20 მ, უდიდესი სიგანე კი 10 მ-ია. იგი შედგება ექვსი განყოფილებისაგან. №1 აბანოს აღმოსავლეთ მხარეს, 70 მ-ის მოშორებით გაითხარა კიდევ ერთი აბანო. იგი შედარებით მომცრო ზომისაა (13X8 მ), განსხვავებაა ასევე ნაგებობის გეგმარებაშიც.

პეტრას ტერიტორიაზე დღემდე შესწავლილი შენობა-ნაგებობები და გამოვლენილი არქეოლოგიური მასალა გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის ქალაქის სოციალურ სტრუქტურაზე. ერთმანეთის თანადროული, მოზრდილი ზომის სატაძრო კომპლექსები გვაფიქრებინებს, რომ ქალაქის მოსახლეობის ნაწილს სასულიერო პირები შეადგენდნენ. არისტოკრატიაც ქრისტიანული თემის ნაწილია. კერძო სასახლის კომპლექსში ისინი აწყობენ მცირე ეკლესიებს, რაც ხაზს უსვამს მათ ქრისტიანულ იდენტობას. ქალაქის სოციალური სტრუქტურის ნაწილი უნდა ყოფილიყვნენ მშენებლები და ხელოსნები. სოციალურ ჯაჭვში კი, განსაკუთრებული ადგილი სამხედროებს უნდა ჰქონოდათ, რასაც გარკვეულ პერიოდში ხელი შეუწყო პეტრას სამხედრო მნიშვნელობის გაზრდამ.

ადრებიზანტიური ხანის საინტერესო ინფრასტრუქტურა შესწავლილია გონიო-აფსაროსშიც. VI საუკუნის 30-იანი წლებიდან აფსაროსი დამხმარე ხასიათის სამხედრო და ეკონომიკური პუნქტია. ექვევა რა ბიზანტიის იმპერიის უშუალო საზღვრებში, აფსაროსი ხდება სასაზღვრო სიმაგრე, რომლის ფუნქციაც მნიშვნელოვნად გაიზარდა ლაზეთის დიდი ომის დროს, მით უფრო, პეტრას დაცემის კვალდაკვალ.

გონიო-აფსაროსის ტერიტორიაზე ადრებიზანტიური ხანის კულტურული ფენები შესწავლილია შიდაციხის ცენტრალურ ნაწილში. ჩანს, რომ აქ კრამიტით გადახურული ნაგებობა იდგა, რომელსაც კარგად ათარიღებს სახურავის ქვეშ მოქცეული კერამიკული ნაწარმის ნაშთები. ძველი რომაული ყაზარმების ნანგრევებზე, გამოვლინდა წყალგაყვანილობის სისტემის ერთი მთლიანი ზოლიც. აფსაროსის ბიზანტიური ხანის კულტურული ფენებისათვის დამახასიათებელია მკვეთრად გამოხატული ნახანძრალი შრეები, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ

ტერიტორიაზე ძირითადად ხის ნაგებობები იდგა. ამას აქ აღმოჩენილი რკინის ლურსმნების დიდი რაოდენობაც ადასტურებს. ამავე ფენებში აქა-იქ შეინიშნება ქვის ყრილები და მოგრძო, უსისტემო ფორმის ნაგებობის კონტურები. აქვე მიკვლეულია მოზაიკური იატაკის ფრაგმენტიც. ეს უნდა იყოს აფსაროსში ბიზანტიური გარნიზონის დგომის დროს (VI-VII სს) მოწყობილი საერო დანიშნულების ნაგებობის იატაკის ნაწილი. გარდა ამისა აქ მოპოვებულია ადრეშუასაუკუნეების დიდძალი სამეურნეო, სამზარეულო და შინსახმარი კერამიკის დიდი ასორტიმენტი, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ახ.წ. VI საუკუნისთვის აფსაროსი მოკლე დროში აღდგა როგორც ბიზანტიის მძლავრი სასაზღვრო პუნქტი, სამხედრო ოპერაციების სამარაგო, ლოჯისტიკური კვანძი, სადაც მუდმივად იყო ბაზირებული სამხედროთა გარკვეული ნაწილი.

აღმოჩენილი მასალები გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნიან რეგიონის სავაჭრო-ეკონომიკურ კონტაქტებზე ბიზანტიის მცირე აზიის ქალაქებთან, შავიზღვისპირეთის ცენტრებთან, სირია-პალესტინასთან, საკუთრივ კონსტანტინეპოლთან და საბერძნეთის ქალაქებთან. ადგილობრივ წარმოებაში გამორჩეულია სამეურნეო და სამზარეულო კერამიკული ნაწარმი. მეთუნეობა ხელოსნური წარმოების დაწინაურებული დარგია. წელშეზნევილი ამფორები საექსპორტო საქონელიც კი იყო. ადგილზე იწარმოებოდა სამშენებლო ქვა და კერამიკა. მართალია, სამშენებლო საქმეში დიდია მცირე აზიისა და პონტოსპირეთის გავლენა, თუმცა მშენებლ-კალატოზები ადგილობრივები უნდა ყოფილიყვნენ. ისინი კარგად იცნობდნენ ბიზანტიის წიაღში მიმდინარე კულტურულ პროცესებს, ხუროთმოძღვრებისა და ხელოვნების ტენდენციებს.

პროკოპის ცნობით, ლაზები მათთვის საჭირო საქონელს ცვლიდნენ ტყავსაფრებზე, ტყავზე, მონებზე, საექსპორტო რესურსი უნდა ყოფილიყო ხე-ტყეც. ბიზანტიის იმპერიის სავაჭრო ცენტრებიდან ძირითადად ხდებოდა მარილის, ხორბლის, ზეთუნის ზეთის, ფუფუნების საგნების, ქსოვილებისა და საოჯახო მოხმარების ფუფუნების საგნებისა და ძვირფასეულობის შემოტანა. დასავლეთ საქართველოში ადრეშუასაუკუნეებში აგრარული მეურნეობის ტრადიციული საქმიანობა, ჩანს, რომ სელისა და კანაფის მოყვანა იყო. ციხისძირში აღმოჩნდა რბილი ხორბლისა და ქერის ნაშთები. მათი აქ მოხვედრა პეტრაში ირანელთა გარნიზონის დგომასთანაა დაკავშირებული და მარცვლეული ციხეონის გამოკვების მიზნით, იბერიიდან უნდა იყოს შემოტანილი. ხორბლის დეფიციტის დროს, საკვების გამოზოგვის მიზნით, ქერისა და ხორბლის ფქვილისგან მომზადებული პურიც ცხვებოდა. რეგიონი არ იყო მარცვლეული კულტურებით თვითკმარი მხარე, ამიტაა განპირობებული ხორბლის აქ შემოტანა. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოსთვის ხორბალის ძირითადი წყარო ანატოლიიდან მისი იმპორტი უნდა ყოფილიყო, ამას მოწმობს რეგიონში შესწავლილი ამ ეპოქის სატრანსპორტო კერამიკული ნაწარმის ხასიათი.

ღვინოთი ღარიბ ლაზეთზე საუბრისას პროკოპი გამონაკლისის სახით მოხირისის მხარეს (ქუთაისის ქვეყანას) ახსენებს, სადაც, მისი თქმით ღვინოც კარგი მოდის. ვფიქრობთ ამგვარი „გამონაკლისი“ უნდა იყოს სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ბარი და მთისწინა ზოლი. ბოლო არქეოლოგიურმა აღმოჩენებმა, როგორც აჭარის ზღვისპირეთში, ასევე მის შიდა რაიონებში, კარგად წარმოაჩინა აქ მევენახეობა-მეღვინეობის დაწინაურებული მდგომარეობა. ამას ადასტურებს არა მარტო დიდი რაოდენობით აღმოჩენილი საღვინე ჭურჭელი, არამედ მარანთა არაერთი კომპლექსის შესწავლა.

ახ. წ. IV – VII საუკუნეებში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობაში გავრცელებული იყო ქრისტიანული რელიგია. ამ პერიოდის სამარხების დიდი ნაწილი უინვენტაროა, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ ქრისტიანული დაკრძალვის წესი უფრო დომინანტი გახდა. ამის მიუხედავად. ჯერ კიდევ ცოცხლობს სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ბერძნულ ეთნოსთან დაკავშირებული ანტიკური დაკრძალვის წესი. ზოგიერთ სამარხში მიცვალებულთათვის ჩაუყოლებიან საყოფაცხოვრებო ჭურჭელი, საბრძოლო იარაღები და სამკაულები.

ამრიგად, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო თავისი სავაჭრო-ეკონომიკური კონტაქტებით, სოციალურ-კულტურული და რელიგიური ხასიათით წარმოადგენს ბიზანტიურ ცივილიზაციასთან მჭიდროდ დაკავშირებულ ე.წ. ბიზანტიურ-კოლხური ლოკალური კულტურის ერთგვარ სახესხვაობას.

თავი V. ადრემუასაუკუნეების ნივთიერი კულტურის ძეგლები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთში

§7. კერამიკული ნაწარმი

ადრემუასაუკუნეებში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს საქალაქო ცხოვრების, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული გარემოს შესწავლისათვის მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს ამ ეპოქის კერამიკული ნაწარმის კვლევას. კერამიკული ნაწარმი წარმოადგენს კაცობრიობის განვითარების ისტორიის ცელკეული ეტაპის შესწავლის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან არქეოლოგიურ წყაროს, რომელიც წარმოადგენს გვიქმნის ამა თუ იმ ხალხის განვითარების მნიშვნელოვან ეტაპებზე, კულტურათა შორის კონტაქტების მასშტაბებსა და სოციალურ-ეკონომიკურ შინაარსზე.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ადრემუასაუკუნეების კერამიკულ ნაწარმს თავისი დანიშნულების მიხედვით სამ ძირითად ჯგუფში ვაერთიანებთ: 1. სამეურნეო დანიშნულების ჭურჭლები; 2. სამზარეულოსა და შინსახმარი კერამიკული ინვენტარი; 3. სამშენებლო კერამიკა.

სამეურნეო დანიშნულების კერამიკული ნაწარმი შეიძლება ითქვას, რომ ყველაზე მრავალრიცხოვანი და უკეთ შესწავლილი არქეოლოგიური მასალითაა წარმოდგენილი. აქ თავმოყრილია დერგები, ქვევრები და ამფორები. ამ ჯგუფში გაერთიანებული ნაწარმის ძირითადი ფუნქცია საკვების, სითხის, მარცვლეულის ხანგრძლივი ვადით შენახვა ან და მისი ტრანსპორტირება იყო. თიხის ეს ჭურჭლები გამოიყენებოდა საერთაშორისო ვაჭრობაში, რითაც იგი ვრცელდებოდა სხვადასხვა სავაჭრო ცენტრებში. ეს განსაკუთრებით ითქმის ამფორებზე, რომელიც საშუალებას გვაძლევს გავიღრმავოთ ცოდნა რეგიონის სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობებზე.

ქვევრის ფრაგმენტები დაფიქსირებულია როგორც პეტრა-ციხისძირის, ასევე გონიო-ავსაროსის ტერიტორიაზე, თუმცა სრულად დაცული ქვევრების აღმოჩენა დაკავშირებულია რეგიონის მთისწინა ზონის დასახლებებში, სადაც კარგად იყო განვითარებული მაღლარი ვაზის კულტურები და შესაბამისად მეღვინეობა. აღმოჩენილია საკმაოდ მოზრდილი ზომის (სიმაღლე - 1,45-1,90 მ.-ის. ფარგლებში) საღვინე ჭურჭლები, როგორც ცალკეული ნიმუშების, ასევე მარნების სახით. ღვინის ჭურჭლის ნაწილი კი იმპორტირებული ჩანს.

სამეურნეო-სატრანსპორტო დანიშნულების კერამიკულ ნაწარმს შორის ყველაზე მნიშვნელოვან ჯგუფს ქმნის **ამფორები**. ისინი დიდი რაოდენობით გვხვდება სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ადემუასაუკუნეების აქამდე შესწავლილ ყველა ძეგლზე. ამფორები უაღრესად მნიშვნელოვანი და მრავალხმრივი ინფორმაციის მატარებელი ინვენტარია.

საკვლევ რეგიონში გამოვლენილ, IV-VII საუკუნეების ამფორებში ტიპოლოგიური თვალსაზრისით გამოყოფილია 7 განსხვავებული ტიპი. ისინი თავის მხრივ აერთიანებენ ცალკეულ ფორმებს, მაგრამ საერთო აქვთ ძირითადი მაიდენტიფიცირებელი ნიშნები. **I ტიპი** - გოფირებულზედაპირიანი, ღია ფერის კეცის მქონე ამფორებია, მათთვის დამახასიათებელია პროფირილებული პირი. **II ტიპი** - ცილინდრულტანიანი ამფორებია, მათ არა აქვთ ყელი, გამორჩეულია მათი პატარა ზომის ყურები, ამფორა დაღარულტანიანია, რომლის კეცი მოყვითალო, მოთეთრო მოვარდისფრო ფერებითაა წარმოდგენილი. **III ტიპი** - ლილვისებური მოყვანილობის პირისა და ვიწრო ყელის მქონე ამფორაა, მისი ყურები ასიმეტრიული ქედებითაა შემკული და დაღარული ტანი კვერცხისებრი ფორმისაა. აქვს ნარინჯისფერი კეცი. ბოლო აღმოჩენების შედეგად, ამ ტიპის ამფორებში ორი ახალი ფორმა გამოიყო, განსხვავებულია მათი კეცი, ყურებისა და ყელის მოყვანილობა, შესაძლოა საქმე გვქონდეს ახალი ტიპის ფორმირებასთან, მაგრამ ეს ცალკე კვლევის საგანია. **IV ტიპი** - საშუალო ზომის თხელკედლიანი ამფორებია, აქვთ ღარებით დაფარული მსხლისებრი მოყვანილობის ტანი. მისი კეცი მოწითალო, მოყვითალო და ნარინჯისფერია. **V ტიპი** - მსუბუქი, თხელკედლიანი ამფორაა, აქვს სუფთად განლექილი მოწითალო ყავისფერი კეცი, სადა ზოლისებრი პირი, ბრტყელგანივკვეთიანი რკალისებრად მოხრილი ყურები, ტანი ფართო

ღარებითაა დაფარული. მისი ქუსლი ტანისგან ჰორიზონტალური ქედითაა გამოყოფილი. **VI ტიპი** - სინოპური ამფორაა, რომელსაც მაღალი ვიწრო ყელი და კონუსისებრი ტანი აქვს, ამფორა მრგვალი ძირით ბოლოვდება. **VII ტიპი** - ადგილობრივი წარმოების, წელშეზნეკილი, ყელწიბოიანი ამფორაა.

სამზარეულო კერამიკა ძირითადად წარმოდგენილია რამდენიმე ზომისა და ფორმის ქოთნით. შესწავლილია ასევე **ლუთერიების** პირის ფრაგმენტები, მათი კეცი ყავისფრადაა გამოძწვარი და საშუალომარცვლოვანია. ფრაგმენტებით თუ ვიმსჯელებთ, თითოეული მათგანი სამ განსხვავებულ ფორმას უნდა მიეკუთვნებოდეს. ციხისძირში, ფიჭვნარსა და ავგიაში აღმოჩენილია საშუალომარცვლოვანი, ღია და მუქ ყავისფერკეციანი **დოქები**. სუფრისა და სამზარეულო კერამიკის ჯგუფში ცალკე უნდა გამოიყოს წითელლაკიანი კერამიკული ნაწარმი, რომელიც ადრემუასაუკუნეებში რეგიონის გარესამყართან ურთიერთობაზე გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის. ბოლო წლებში წითელლაკიანი კერამიკული ნაწარმი უხვად გამოჩნდა გონიო-აფსაროსში გვიანანტიკური ადრემუასაუკუნეებით დათარიღებულ ფენებში. ჩვენ ხელთ გვაქვს **წითელლაკიანი ჯამების** (Late Roman C) საინტერესო ფრაგმენტები, რომელიც წარმოდგენილია პირის, ტანისა და ძირის, პირ-კედლის და ორი ძირის ფრაგმენტების სახით. ერთ ერთი მეტ-ნაკლებად სრულად დაცული ჯამის ძირის შიდაპირზე, ცენტრში დატანილია ჯვარი, რომელიც 4 რგოლითაა გაფორმებული. წითელლაკიანი ჯამის ფრაგმენტები, ძირითადად, წარმოდგენილია LRC - 10A, 10C და 3G/F ფორმებით. ფიჭვნარის სამარხეულ კომპლექსში სხვა თანადროულ მასალასთან ერთად, აღმოჩენილი იქნა წითელლაკიანი **ლანგარი**. საინტერესო ჯგუფია, ასევე, წითლადგაპრიალებული **ხელადები**. საოჯახო მოხმარების კერამიკულ ნაწარმს შორის ცალკე უნდა გამოიყოს **ჭრაქები**. ისინი წარმოდგენილია ე.წ. ჩაიდნის მოყვანილობისა და ქოთნისებრი ფორმით.

სამშენებლო კერამიკა წარმოდგენილია აგურის, ფილებისა და კრამიტების სახით. **აგური** ადრებიზანტიური ეპოქის მშენებლობებში ფართოდაა გამოყენებული, თუმცა, სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში მისი წილი სამშენებლო კერამიკაში მაინც მცირეა. რომაულ ხანაში აგური ხშირად გამოიყენებოდა წყობის გასასწორებლად, რა დროსაც იგი მწკრივდებოდა ერთ ან ორ რიგად. ბიზანტიურ ხანაში ჩნდება აგურის სარტყლები, რომელთა დანიშნულებაც შენობებისათვის გარკვეული სიმსუბუქის მიცემა იყო. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში აგურის კლასიკური ბიზანტიური წყობის (*Opus mixtum*) მქონე სარტყელი იშვიათად ჩნდება. გვიანანტიკური ხანიდან აგურები გამოყენებულია აბანოების მშენებლობაში, გათბობის სისტემის - კალორიფერის - სვეტების ამოსაყვანად. საამისოდ იყენებდნენ აგურის მრგვალ ფორმას. შესწავლილ ნიმუშებს შორის გამოვყოფთ რამდენიმე ფორმას: კვადრატულს, მოგრძო სწორკუთხოვან და მრგვალი ფორმის აგურებს. **თიხის ფილები** სამშენებლო კერამიკის მნიშვნელოვან

ჯგუფს წარმოადგენს. აგურისაგან განსხვავებით, იგი ძირითადად იატაკის მოსაპირკეთებლად იყო გამოყენებული, ზოგჯერ მის ნატეხებს კედლის წყობაშიც მოაყოლებდნენ ხოლმე, თუმცა, ეს მისი ძირითადი დანიშნულება არ ყოფილა. ზომისა და ფორმის მიხედვით ფილების რამდენიმე ტიპია გამოყოფილი. ესაა კვადრატული და მართკუთხა ფორმის, თხელი და სქელკეციანი ფილები. **კრამიტი** თიხის სამშენებლო მასალებს შორის ყველაზე მრვალრიცხოვანი ჯგუფია. გვიანანტიკური და ადრებიზანტიური ხანის კრამიტები წარმოდგენილია ღარისებრი (კალიპტერის) და ბრტყელძირიანი (ე.წ. სოლენის) ტიპის კრამიტებით. განათხარ მასალაში, ბრტყელძირიანი კრამიტების რაოდენობასთან შედარებით, ღარისებრი კრამიტების სიმცირე ართულებს შენობა-ნაგებობების გადახურვის ზუსტი კონცეფციის განსაზღვრას. თუმცა, ბრტყელძირიანი კრამიტების განსხვავებული ტიპები და ფორმები გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის შენობის გადახურვის თავისებურებებზე, კრამიტების დამზადების ტექნიკასა და საწარმოო ცენტრებზე. ახ.წ. IV-VII საუკუნეებისთვის გრძელდება კრამიტების საერთო ზომების შემცირების ტენდენცია. ადგილობრივი ფორმების განსაკუთრებული სიმრავლე ვლინდება ბრტყელ გვერდებაკეცილ კრამიტებში. ცალკეულ ძეგლებზე მოპოვებულ მასალაში ჭარბობს ბრტყელძირიანი კრამიტების გვერდისა და ძირის ნატეხები. მათი მეშვეობით გამოვყავით ოთხი ძირითადი ტიპი, რომლებიც ერთმანეთისგან განსხვავდება აკეცილი გვერდის ზომითა და ფორმით. თითოეულ ქვეტიპში თავმოყრილია საერთო ნიშან-თვისებების მქონე ნიმუშები. ამის მიუხედავად მათ შორის შესაძლებელია გამოვყოთ განსხვავებული ფორმებიც - კრამიტის კეცის, აკეცილი გვერდის შიდა კუთხის ფორმისა და ბრტყელი ძირის თავისებურებათა გათვალისწინებით.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ცალკეულ ძეგლებზე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული ბრტყელძირიანი გვერდებაკეცილი კრამიტები წარმოდგენილია ორი სახით: **A1 - სწორი აკეცილი გვერდის მქონე ბრტყელი კრამიტების ჯგუფი** და **A2 - გადაზნექილი გვერდების მქონე ბრტყელი კრამიტების ჯგუფი**. A1 ჯგუფში გამოიყო შემდეგი ტიპები: **I ტიპი** - მაღალგვერდიანი მართკუთხა კრამიტები (მოიცავს ორ ფორმას: ბრტყელთავიანი, მომრგვალებულთავიანი); **II ტიპი** - დაბალგვერდიანი მართკუთხა კრამიტები (მოიცავს ბრტყელთავიანი, ოვალურთავიან და სინოპური კრამიტების ფორმებს); **III ტიპი** - სწორგვერდა ბლაგვკუთხა კრამიტები (მოიცავს მაღალი ბლაგვკუთხა და დაბალი ბლაგვკუთხა კრამიტებს); A2 ჯგუფი მოიცავს **IV ტიპის** - გადაზნექილი გვერდის მქონე ბლაგვკუთხა კრამიტებს. კრამიტები ადგილობრივი ნაწარმი უნდა იყოს, ფორმებისა და კეცის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, მათ არანაკლებ 2-3 სამეთუნეო საამქრო ამზადებდა. მათი ქრონოლოგია ცალკეული ტიპების მიხედვით ექცევა IV-VI საუკუნეთა ჩარჩოში.

§8. მინის ნაწარმი

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს IV-VII საუკუნეების სოციალ-ეკონომიკური სურათის უკეთ გააზრებისათვის მნიშვნელოვანია აქ აღმოჩენილი ადრე-შუასაუკუნეების მინის ნაწარმი. მისი დიდი ნაწილი უკვე შესულია სამეცნიერო მიმოქცევაში. ჩვენ მეტი ყურადღება დავუთმეთ ბოლო წლების ზოგიერთ მონაპოვარს.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში შესწავლილი ადრეშუასაუკუნეების მინის ნაწარმი ფუნქციისა და დანიშნულების გათვალისწინებით რამდენიმე ჯგუფში ერთიანდება. ყველაზე დიდი ჯგუფი სუფრისთვის განკუთვნილი ჭურჭელია, ესენია: გრაფინისებრი და კოლბისებრი ჭურჭლები, ფიალები, ჭიქები და ფეხიანი სასმისები. ცალკე ჯგუფია სანელსაცხებლები და ლამპრები. ბუნებრივია, ცალკე ჯგუფს ქმნის ასევე სამშენებლო დანიშნულების (სასარკმელე) მინა.

ხალებით შემკული მინის ჭურჭლები თავისუფალი ბერვის გზითაა მიღებული და მათი წარმოება სირია-პალესტინაში იწყება ახ. წ. III საუკუნიდან. ამ ტიპის ჭურჭლები ფართოდ ვრცელდება IV-V საუკუნეებში და ხმარებაშია VII საუკუნემდე. ხალიანი მინის ჭურჭლები მრავლადაა წარმოდგენილი შავიზღვისპირეთის მონაპოვრებში. ჩვენი კვლევის არეალში ხალიანი მინის ჭურჭელი ციხისძირსა და ფიჭვნარშია შესწავლილი. ხალიანი მინის ასორტიმენტი მოიცავს ჭიქებს, ლამპრებსა და თასებს. ფიჭვნარის ადრეშუასაუკუნეების სამარხეულ კომპლექსთანაა დაკავშირებული **გრაფინისებრი და კოლბისებრი ჭურჭლები, სანელსაცხებლები და სასმისები**. სასმისები ორი სახითაა წარმოდგენილი კონუსურად - შეღრმავებული, შეზნექილი ძირის მქონე ჭურჭლისა და ფეხიანი სასმისების სახით. ამგვარი სასმისების ორი ფორმა იქნა გამოყოფილი: ა) კონუსისმაგვარი, დაბალი, დამზადებული ღია მწვანე ფერის მინისგან და ბ) მაღალი საყრდენი სვეტის მქონე ძირები, დამზადებული მწვანე მოცისფრო მინისგან. გონიო-აფსაროსში ბოლო დროს ფეხიანი სასმისის საინტერესო ფორმა გამოვლინდა. ესაა ლურჯი-მოიისფერო ფეხიანი სასმისის ფრაგმენტი. ფეხიანი სასმისები ადრეშუასაუკუნეებში დასავლეთ საქართველოში ყველაზე გავრცელებული მინის ჭურჭელია. ასეთი ტიპის სასმისები აქ ახ.წ. IV საუკუნიდან ჩნდებიან. მინის ნაწარმს შორის საინტერესოა **ლამპრები**, რომელთაც წვეთისებრი მოყვანილობა გააჩნიათ. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე ისინი რამდენიმე ნიმუშითაა წარმოდგენილი. ლამპრები დამზადებულია თავისუფალი ბერვით, ღია მომწვანო ფერის მინისგან. **სასარკმელე მინის ფრაგმენტები** სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ძეგლებზე მრავლადაა დაფიქსირებული. სარკმლის მინა ერთგვარი ჩამოსხმული ფირფიტაა, არის სწორკუთხოვანი, ბრტყელი, გლუვი, არათანაბარი სისქის. მისი ფერი იცვლება მომწვანო-მოცისფროდან უფერულ-

გამჭვირვალედე. ზოგ შემთხვევაში, მინა შეიცავს მცირედ ბუმტუკებს. ადრემუასაუკუნეებში დასავლეთ საქართველოში სარკმლის მინა გვხვდება როგორც ზღვისპირა, ისე შიდა რაიონებშიც. სარკმლის მინის ადგილზე წარმოება არაა ნავარაუდები და იგი ძირითადად შემოტანილ ნაწარმადაა განხილული.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე აღმოჩენილი მინის ნაწარმი საკმაოდ ფართო ასორტიმენტითაა წარმოდგენილი. მინის პროდუქციის საწარმოო ცენტრების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, საკვლევი რეგიონი აქტიურ სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობებში იყო ჯერ გვიანდელი რომისა და მოგვიანებით, ბიზანტიის იმპერიის აღმოსავლეთ პროვინციებთან. კერძოდ, სირია-პალესტინის, მცირე აზიის, ანატოლიის წამყვან საქალაქო ცენტრებთან. ბუნებრივია, რომ ჩანს ეკონომიკური და კულტურული კავშირები შავიზღვისპირეთის ქალაქებთანაც.

§9. სამკაულები და სამოსთან დაკავშირებული ნივთები

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში გვიანანტიკური - ადრემუასაუკუნეების ძვირფასეულობა, სამკაულები, შესამოსელთან დაკავშირებული ნივთები და პირადი მოხმარების საგნები ძირითადად დაკავშირებულია სამარხეულ კომპლექსებთან. ფიჭვნარში მოპოვებული სამკაულები წარმოდგენილია ოქროსა და ვერცხლის სხვადასხვა ნაკეთობებით, სამაჯურებით, სხვადასხვა სახის მძივებითა და ტანსაცმელთან დაკავშირებული ნივთებით.

თვალშისაცემია 2005 წელს გათხრილი ადრემუასაუკუნეების ეპოქის მდიდრული სამარხი, რომელშიც სხვადასხვა არტეფაქტებთან ერთად, იდენტიფიცირებულია დიდი რაოდენობის სამკაული: ოქროს წყვილი საყურე, ოქროს ბეჭედი და ოქროს მინისთვლებიანი ნივთი. ადრემუასაუკუნეების სამარხებში აღმოჩენილია ვერცხლის ზურგსწორი, მრგვალგანივკვეთიანი სამაჯური, სამკაულთა შორის დიდ ჯგუფს ქმნის ვერცხლისა და რკინის ბეჭდები. სამკაულებს შორისაა საავგაროზე, მოზაიკური (ყვითელი და ლურჯი ჩანართებით), მოზრდილი გოფირებულტანიანი, სადა ზურმუხტისებრი, მოყვითალო-მოთეთრო და მოყავისფრო მინისებრი პასტის მძივები. ასევე, გიშრისა და მინის მძივები, რომელიც გამოყენებულია ყელსაბამად და სამაჯურებად. ტანსაცმელთან დაკავშირებული ნივთები წამოდგენილია ვერცხლისა და რკინის ფიბულებით, ბრინჯაოსა და რკინის მრგვალი და ოვალური მოყვანილობის აბზინდებითა და მშვილდსაკინძებით.

ცალკე უნდა გამოვყოთ ავგიის ნაეკლესიარის ტერიტორიაზე ნაპოვნი რკინის ჯვრები. ერთ-ერთი მათგანი გაცილებით მოზრდილი ზომის ჯვარია, იგი შესაძლოა იყოს სატრაპეზო ჯვარი. მართალია, მას არა აქვს სატრაპეზო ჯვრებისთვის

დამახასიათებელი შემკულობა, თუმცა შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მას გარს უფრო ძვირფასი ლითონის ფურცლები ემოსა. ესეც რომ არ იყოს, ჩვენ საქმე შეიძლება გვექონდეს ადრეული ხანების რიტუალური დანიშნულების ჯვართან, რა დროსაც ჯერ კიდევ არ არის საბოლოოდ დადგენილ-ჩამოყალიბებული გარკვეული კანონზომიერებანი.

§10. ნუმიზმატიკური ძეგლები

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო IV-VII საუკუნეებში მნიშვნელოვანი სავაჭრო-ეკონომიკური და სამხედრო მოვლენების ეპიცენტრს წარმოადგენდა. რეგიონის სოციალურ ცვლილებებს და მის ეკონომიკურ კონტაქტებს ნათლად წარმოაჩენს ამ ეპოქის ნუმიზმატიკური ძეგლები და სამონეტო მიმოქცევა. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ამ პერიოდის ნუმიზმატიკური ძეგლები ცნობილია როგორც შემთხვევითი აღმოჩენებით, ასევე მათი დიდი ნაწილი მოპოვებულია გეგმაზომიერი არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგად. ეს ნუმიზმატიკური მასალა კარგადაა შესწავლილი და დოკუმენტირებული.

რეგიონში IV-VII საუკუნეებში სამონეტო მიმოქცევის ზოგადი სურათი ასეთია: IV საუკუნის რომაული მონეტების რიცხვი 13 მონეტით შემოიფარგლება და მათი აღმოჩენა ქობულეთი-ციხისძირის ზონაში მოხდა. ძირითადად კი, მაინც დაკავშირებულია ციხისძირში რომაული გარნიზონის დგომასთან. V საუკუნის მხოლოდ ერთი ბიზანტიური მონეტაა ცნობილი ციხისძირიდან. ამავე ზონასთანაა დაკავშირებული IV- V საუკუნის სასანიდური მონეტებიც, მათი საერთო რიცხვი ოთხს აჭარბებს. უფრო მეტია V საუკუნის სასანიდური დრაქმები.

რეგიონში ბიზანტიის სავაჭრო-ეკონომიკური გავლენის ზრდისა და შემდგომში სასანიდური ირანის შემოჭრის კვალდაკვალ, გაზრდილია VI საუკუნის როგორც ბიზანტიური, ასევე სასანიდური მონეტების რაოდენობა. VI საუკუნის ბიზანტიური მონეტების რიცხვი 21-ია. მათ შორის ჩვენ ხელთ გვაქვს ექვსი ოქროს სოლიდი, მოჭრილი იუსტინიანე დიდის სახელზე კონსტანტინეპოლში. მონეტების ძირითადი ნაწილი ციხისძირის ზონას უკავშირდება, 7 მონეტა კი დაკავშირებულია გონიო-აფსაროსში ჩატარებულ არქეოლოგიურ გათხრებთან.

მრავლადაა შესწავლილი VI საუკუნის სასანიდური მონეტები, მათი სიჭარბე დაკავშირებული უნდა იყოს რეგიონში ირანელთა სამხედრო კამპანიებთან, განსაკუთრებით, პეტრაში ირანული გარნიზონის დგომასთან. სწორედ. ციხისძირში სასანიდური მონეტების დიდი რაოდენობა განძის სახით იქნა ნაპოვნი №5 კოშკში. განძი შედგებოდა 94 ვერცლის მონეტისაგან. სხვა საფასებიც ციხისძირთან და მის შორიახლო უბნებთანაა დაკავშირებული. სასანიდური მონეტები არ ჩანს გონიო-აფსაროსის სექტორში. VII საუკუნე მხოლოდ ერთი ბიზანტიური მონეტითაა წარმოდგენილი.

IV-V საუკუნეების ბიზანტიური და სასანიდური მონეტები ნაწილობრივ დაკავშირებული უნდა იყოს სავაჭრო ეკონომიკურ ურთიერთობებთან. ნაწილობრივ იმიტომ, რომ IV საუკუნის I ნახევარში, ციხისძირში მდგარი რომაული გარნიზონი უსათუოდ იღებდა შესაბამის დაფინანსებას ფულადი ერთეულების სახით. V საუკუნე ამ მხრივ ძალიან ღარიბია, რადგან შემცირებულია სამონეტო მიმოქცევის ინტენსივობა. VI საუკუნის სამონეტო მოქცევის ხასიათი კარგად წარმოაჩენს ბიზანტია-ირანის სამხედრო-ეკონომიკურ დაპირისპირებას. მართალია, პეტრა-ციხისძირში ჩნდება ამ საუკუნის ადრეული მონეტები, თუმცა მას დიდი რაოდენობით ანაცვლებს სასანიდური მონეტები, რაც პეტრაში ირანელთა გამაგრება-დამკვიდრებას უნდა დაუკავშირდეს. ამის საპირწონედ კი ბიზანტიური, კერძოდ, იუსტინიანე დიდის მონეტების რაოდენობა გაიზარდა გონიო-აფსაროსში, რაც კარგად წარმოაჩენს აფსაროსის ხელახალ გამოცოცხლებასა და იმპერიის სამხედრო-ეკონომიკურ სისტემაში ჩართვას. ბიზანტიელთა მიერ პეტრას დაკავებისა და ლაზეთის დიდი ომის დასრულების შემდგომ ბიზანტიური მონეტები ისევ ჩნდება ციხისძირის მიდამოებში.

ჩვენი აზრით, IV-VII საუკუნეების ნუმიზმატიკური ძეგლები კარგად წარმოაჩენს რეგიონის სამხედრო-ეკონომიკური ურთიერთობების სპეციფიკას, მაგრამ იგი სრულად არ ასახავს მის მასშტაბს. რეგიონის ბიზანტიასთან სასაზღვრო ზოლთან მდებარეობისა და პეტრაში მოწყობილი სავაჭრო მონოპოლიური ცენტრის გამო, ფულადი საშუალებების ბრუნვის მასშტაბი გაცილებით დიდი უნდა ყოფილიყო, ვიდრე ჩვენს ხელთ არსებული ნიმიზმატიკური მასალა შეიძლება მეტყველებდეს. ის ფაქტი, რომ პეტრას ერთ-ერთ კომპლექსში ერთბაშად გამოჩნდა სასანიდური მონეტების დიდი რაოდენობა გვაფიქრებინებს, რომ მიმოქცევაში გაცილებით დიდი რაოდენობის ფულადი საშუალებები უნდა ყოფილიყო.

თავი VI. პეტრას ლოკალიზაციის საკითხი

ბიზანტიურ წერილობით წყაროებში მოხსენიებული სამხედრო-სტრატეგიული ციხესიმაგრის პეტრას ძიებას და სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში ფიქსირებულ რომელიმე ძეგლთან მის იდენტიფიცირებას დიდი ხნის ისტორია აქვს. ციხისძირში პირველი არქეოლოგიური დაზვერვითი სამუშაოების შემდეგ გაჩნდა ძირითადი და დღემდე გაზიარებული აზრი, რომ ციხისძირის ციხესიმაგრე სწორედ რომ პეტრაა. თუმცა, პეტრას ლოკალიზების სხვა ვარიანტებიცაა შემოთავაზებული. მათ შორის სამეცნიერო წრეებში რამდენიმე მათგანი დღემდე პოპულარულ შეხედულებად რჩება, ეს განსაკუთრებით ითქმის პეტრა-ხოფის შესაძლო იგივეობის შესახებ არსებულ თეორიაზე.

როგორც ზემოთ უკვე ითქვა 549 წელს ლაზთა თხოვნით, ბიზანტიის იმპერატორის იუსტინიანეს დავალებით დაგისტემ, ჭანებთან ერთად, პეტრას ალყა შემოარტყა. დაგისტეს სტრატეგიული ამოცანა იყო პეტრას აღება და აქ პოზიციების განმტკიცება. შემდგომ ეტაპზე კი მისი მიზანი ლაზეთის ცენტრალურ ნაწილში გალაშქრება, ფაზისის გამაგრება და აჯანყებული ლაზების მხარდაჭერა იყო. პეტრას ალყის პარალელურად ხოსროს ჯარები არღვევენ ლიხის გადმოსასვლელებს და პეტრასკენ აგრძელებენ გზას. ამ დროს კი დაგისტემ ნაცვლად ციხის აღებისა, მოხსნა მას ალყა და ფაზისისკენ გაიქცა. თუ ჩვენ პეტრას ხოფის ტერიტორიაზე ვიგულისხმებთ, შექმნილ სიტუაციაში რატომ გაიქცეოდა დაგისტე ფაზისისაკენ? მაშინ როცა ხოფა ფაზისიდან საკმაო მანძილითაა დაშორებული. თუ მართლაც პეტრა ხოფაშია, მაშინ გამოდის, რომ დაგისტე თავდაცვის მიზნით უკან, სამხრეთ-დასავლეთისკენ დაიხევდა. რადგან ზურგი, საზღვარი ბიზანტიასთან, ხოფის სამხრეთით უნდა ყოფილიყო. დავუშვათ დაგისტე მართლაც გაიქცა ხოფიდან ფაზისისაკენ, ის უთუოდ გადაეყრებოდა მტერს ფაზისთან მისვლამდე, იგი ვერ შეასწრებდა ქალაქში ხოსროს ჯარებს. არადა, დაგისტეს ამ ეტაპზე განზრახული სულაც არ ჰქონდა მტრის შენაერთებთან შებრძოლება. ვინაიდან მისი სტრატეგიული ამოცანის პირველი ნაწილი ვერ შესრულდა (პეტრა ვერ აიღო), იგი ფაზისისაკენ იმ მიზნით მიიჩქაროდა, რომ ირანულ ჯარს ხელიდან გასხლტომოდა და ლაზებთან ერთად ახალი შეტევის წამოწყებაზე ეზრუნა. ამრიგად, პეტრას ადგილსამყოფელი სწორედ ფაზისთან სიახლოვესაა სავარაუდებელი.

როგორც უკვე დავინახეთ, ლაზეთში ირანელებთან დაწყებული დაპირისპირების კვალდაკვალ, ბიზანტიელებმა აღადგინეს აფსაროსის მიტოვებული რომაული კასტელიუმი და გამოიყენეს იგი ლაზეთში სამხედრო ოპერაციების მხარდასაჭერად. ბიზანტიელებს ჯარის გარკვეული ნაწილი აფსაროსში ჰყავდათ ბაზირებული. აფსაროსში აღმოჩენილი ადრეშუასაუკუნეების კერამიკული ნაწარმის, განსაკუთრებით კი ამფორების განსაკუთრებული რაოდენობა და სახეობრივი მრავალფეროვნება გვაფიქრებინებს, რომ ციხე იქცა ბიზანტიის იმპერიის სასაზღვრო მძლავრ პუნქტად, რომელიც წარმოადგენდა ერთგვარ ზურგსა და მომმარაგებელ კვანძს თავდაპირველად პეტრას სამხედრო გარნიზონისათვის, მოგვიანებით კი ლაზეთში, სხვადასხვა მიმართულებით წარმოებული სამხედრო ოპერაციებში ჩართული ნაწილებისათვის. 541 წელს, პეტრას დაცემის შემდგომ, ბიზანტიელებმა მთავარი სასაზღვრო ძალები აფსაროსში განათავსეს. აფსაროსის ციხეს ახალი ფუნქციური დატვირთვა დროის მოკლე, შეზღუდულ მონაკვეთში მიენიჭა. ამის დასტურია ის, რომ გონიო-აფსაროსში ამ ეპოქის აღმოჩენები ჩნდება უშუალოდ იმპერატორ იუსტინიანეს მონეტებთან ერთად და არ ჩანს წინარე პერიოდის მასალა.

ვფიქრობთ, რომ აფსაროსის ფაქტორი თავდაყირა აყენებს პეტრას ხოფაში ლოკალიზების ვარაუდს. წერილობითი წყაროები პირდაპირ მიგვანიშნებენ, რომ

პეტრადან სამხრეთისაკენ წასული მგზავრი რომაელთა საზღვრებს ხვდება, სადაც მდებარეობს ათინა, რიზე და სხვა პუნქტები, როგორცაა არქაბე და აფსარუნტი. ეს უკანასკნელი, როგორც პროკოპი ამბობს, რიზედან სამი დღის სავალზეა დაშორებული. ამრიგად, აფსაროსი ბიზანტიელთა საზღვრებში ექცევა. ასე, რომ პეტრა აფსაროსის სამხრეთით ნაკლებადაა სავარაუდებელი, ვინაიდან აღნიშნულია, რომ „ლაზების ქვეყანაში, ზღვისპირა ქალაქი აქმენებინა სახელად პეტრა“. ხოფა დიდი ალბათობით ექცეოდა ჭანებით დასახლებულ ტერიტორიაზე. როგორც პროკოპი ამბობს, გაქცეულ დაგისტეს ჭანები ჩამოცილდნენ, მათ „დაარბიეს რომაელთა ბანაკი და დაიხიეს რიზესკენ“, ვფიქრობთ, რომ ხოფაც ამ რეგიონის ეთნიკურ და გეოგრაფიულ არეალს განეკუთვნებოდა და დახევა რიზესკენ, შეიძლება მივიჩნიოთ დღევანდელი ციხისძირის მიდამოებიდან დახევა სამხრეთისაკენ, იგივე ხოფისკენ, რიზესკენ და ა.შ.

წყაროებიდან მკაფიოდ ჩანს, რომ ციხე-ქალაქ პეტრას ჰქონდა საშუალება ჩაეკეტა ლაზიკა-ბიზანტიის დამაკავშირებელი გზა. ბიზანტიიდან ლაზიკისკენ მიმავალი მგზავრი, მით უფრო სამხედრო შენაერთი, მას გვერდს ვერ აუქცევდა. უნდა ითქვას, რომ პეტრა-ხოფასთან გაიგივებულ სასიმაგრო პუნქტს, მისი მდებარეობის გამო, მეტად გაურთულდებოდა ამ გზის კონტროლი. ამას გვაფიქრებინებს ის, რომ შავი ზღვის სანაპიროზე გამავალ გზას აღმოსავლეთ ჭანეთში არსებულ მდინარეთა ხეობებში ჰქონდა მრავალი გადასასასვლელი, რასაც ადასტურებს დღემდე შემორჩენილი მდიდარი საგზაო ინფრასტრუქტურა. ამის გამო ხოფა-პეტრას გარშემოვლა რთული არ იქნებოდა. სხვა მხრივ არის კიდევ ერთი საყურადღებო გარემოება, - ლაზეთში შემოსული ირანელები გვერდს უვლიან ყველა ქალაქს და პეტრას ალყაში მოქცევას ახერხებენ. თუ ვივარაუდებთ პეტრას ხოფასთან, მაშინ ირანელები აუცილებლად გაივლიდნენ ციხისძირსა და აფსაროსს, მათ გვერდს ვერავითარ შემთხვევაში ვერ აუვლიდნენ. ციხისძირი-ხოფას მაგისტრალზე მოძრავ ირანულ სამხედრო ნაწილებს უნდა დაეტოვებინა მათი ლაშქრობის დამადასტურებელი რაიმე მატერიალური საბუთი, თუნდაც ფულის სახით. ნიშანდობლივია, რომ ციხისძირი-აფსაროსის მონაკვეთზე დღემდე არ გვხვდება სასანიდური ნუმისმატიკური ძეგლები.

ბოლო წლებში ქართველი არქეოლოგები უფრო ახლოს გაეცნენ ქ. ხოფის სამხრეთით არსებულ ციხის ნაშთებს, გამოჩნდა, რომ იგი განსხვავდება ბიზანტიური საფორთიფიკაციო ნაგებობების სამშენებლო მახასიათებლებისაგან, მართალია ციხე მართლაც რთული მისადგომი და შთამბეჭდავი მდებარეობისაა, მაგრამ პეტრასთვის, როგორც სავაჭრო და სამხედრო საყრდენი ბაზისათვის საჭირო ხასიათი მას არ აქვს. ჩვენ შეგვიძლია იგი მივიჩნიოთ კესარიელის მიერ მოხსენიებულ „არქაბედ“, რომელიც მისივე თქმით მდებარეობს ათინასა და აფსარუნტს შორის. ხოფის ციხის, როგორც „ხოფათის“ ციხის არსებული ნაშთები

შესაძლებელია უკავშირდებოდეს უფრო მოგვიანებით ამ მხარეში ქართველთა მიერ სასაზღვრო სიმაგრეების მშენებლობის პროცესს.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე VI საუკუნეში განვითარებულმა საომარმა მოქმედებებმა, ბუნებრივია, თავისი კვალი დატოვა. ამის ნათელი მაგალითი ციხისძირი და იქ მხოლოდ ერთ კოშკში აღმოჩენილი დიდძალი საბრძოლო აღჭურვილობაა. დ. მინდორაშვილმა პეტრას აღმოჩენებს უკვე მიუძღვნა შესაბამისი პუბლიკაცია. თუმცა, ჩვენ ამ მასალას მოკლედ მაინც მიმოვიხილავთ, რათა ხაზი გაესვას ციხისძირში ირანელთა გარნიზონის დგომის ფაქტს და შესაბამისად, ძეგლის პეტრასთან საბოლოო გაიგივებას.

§11. ირანელთა გარნიზონი პეტრაში

ლაზეთის დიდი ომის დროს ციხისძირში ირანული გარნიზონის დგომა საბოლოოდ დაადასტურა უკანასკნელ წლებში აქ ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა მონაპოვრებმა.

უკვე ითქვა, რომ 541 წელს, ირანელებმა პეტრა პირველივე ალყის დროს აიღეს. საბრძოლო მოქმედებებს ციხესიმაგრის მნიშვნელოვანი ნგრევა არ მოჰყოლია. ციხის აღება ერთ-ერთი ზღუდის ჩამონგრევამ და ბიზანტიელთა სარდლის სიკვდილმა განაპირობა. სავარაუდოა, რომ ირანელებმა შემდგომში სრულად გამოიყენეს ბიზანტიური ციხის ინფრასტრუქტურა, იქ დარჩენილი მარაგები, ინვენტარი და ა.შ, მათ ხომ ციხესიმაგრე მტკიცედ და ხანგრძლივად ეჭირათ. როგორც ჩანს, 541-551 წლებში აქ მდგარი გარნიზონი, პერიოდულად, მარაგდებოდა მარბიელი ლაშქრობებით მოპოვებული სურსათით, რაც ბუნებრივია, არასაკმარისი იყო, ამიტომ მთავარ შევსებას გარნიზონი ქართლიდან იღებდა.

ციხისძირის აკროპოლისის მე-5 კოშკში მოპოვებული მასალებით ჩანს, რომ აქ მდგარი გარნიზონი ადგილზე ფქვავდა ხორბალს. ჯაჭვის პერანგში მიკვლეული რბილი ხორბლის (*Triticum Aestivum* L) ნაშთები, ასევე დანახშირებული მარცვლეულის მიკვლეული ნიმუშები სწორედ ამაზე მეტყველებს. ხორბლის ადგილზე დაფქვის დამადასტურებელია ხელწისქვილის ქვები. მათი რაოდენობა მხოლოდ ერთ კოშკში ხუთ ერთეულს შეადგენს. მსგავსი ქვები ციხისძირში სხვა უბანზეც აღმოჩნდა. პეტრას ირანულ გარნიზონს ხორბლისა და ფქვილის საკმაო მარაგებიც გააჩნდა, ამას ადასტურებს დიდი რაოდენობით კონცენტრირებული სამზარეულოსა (ქვევრები, დერგები, ქოთნები, ლუთერი) და სუფრის (დოქები) ჭურჭელი, ასევე სტაციონარული ქვის ჭურჭელი. განსაკუთრებულია ამფორების დიდი რაოდენობა.

გარნიზონის ნაწილს ცხენოსნები შეადგენდნენ. ამას ადასტურებს კოშკში აღმოჩენილი ლაგამი. საინტერესოა, რომ ხორბალთან ერთად მიკვლეულია ქერის

ნიმუშებიც (*Hordeum vulgare* L.), რომლებიც, სავარაუდოდ, ცხენების საკვებად უნდა ყოფილიყო განკუთვნილი.

საინტერესოა პეტრას ირანელ მეციხოვნეთა აღკაზმულობა და შეიარაღება. აღმოჩენებიდან ჩანს, რომ ირანელები კარგად იყენებენ ადგილობრივ ნაალაფარ ან/და ციხე-სიმაგრის საწყობებში დარჩენილ ბიზანტიურ იარაღს, რომელიც მათ პეტრას დაკავების შემდგომ იგდეს ხელთ. აქ გაკეთებული აღმოჩენები შესაძლებლობას გვაძლევს უკეთ წარმოვიდგინოთ ჯარისკაცის აღკაზმულობა და აღჭურვილობა.

ციხისძირში სხვადასხვა დროს ნაპოვნი იქნა რკინის რგოლებისაგან დამზადებული ჯაჭვის პერანგები, ნახანძრალი, ბეგთარის რკინის ფირფიტები. რკინის დაზიანებული, მთლიანჭედილი მუზარადი, რომელსაც კიდეებზე შემოუყვება ბრინჯაოს სარტყელი, მასზე შემორჩენილია კოპებისა და რგოლების კვალი. მეომართა აღჭურვილობა ბუნებრივია მოიცავთა ფარსაც. ციხისძირის მასალებს შორისაა სამი ერთეული ფარის უმბონი, იგი ნახევარსფერული მოყვანილობისაა და ცენტრში რკინის ღერაკი აქვს, ძირზე ბრტყელი კიდე შემოუყვება, რომელზედაც სამანჭვალე ნახვრეტებია დატანილი. როგორც ჩანს ფარი ტყავადაკრული ხის იყო.

მრავალფეროვანია პეტრაში გამაგრებულ მეომართა საბრძოლო იარაღები. იგი მოიცავს სატევრებს, მახვილებს, შუბებს, მშვილდ-ისრებს, საბრძოლო ცულებსა და დანებს. განსაკუთრებული მრავალფეროვნებითაა წარმოდგენილი შუბისპირები, აღმოჩენებს შორის გამოყოფილია ხუთი ტიპის შუბისპირი - მათ ერთმანეთისგან ზომა, ქედისა და ფრთების ფორმა, ასევე მასრის ტიპი განასხვავებთ. პეტრას აკროპოლისის მე-5 კოშკის მასალებში მრავლადაა რკინის ისრისპირი, გამოვლინდა ასევე ექვსი საბრძოლო ცული და ორი რკინის დანა.

გარნიზონის მეთაურს სხვადასხვა ხარჯებისათვის ფულის გარკვეული რაოდენობა ესაჭიროებოდა - იქნებოდა ეს ჯარისკაცთა ჯამაგირი, ციხესიმაგრისთვის საჭირო გადაუდებელი შესყიდვები თუ სამხედრო-სადაზვერვო საქმიანობასთან დაკავშირებული ხარჯები. პეტრას აკროპოლისის მე-5 კოშკში აღმოჩენილია სასანიდური მონეტების კარგად დაცული განძი, იგი ვერცხლის 94 მონეტას მოიცავს, კიდევ 4 მონეტა კი კოშკის სხვადასხვა ნაწილში იქნა მიკვლეული, საინტერესოა, რომ მონეტებს შორის ყველაზე გვიანდელია ხოსრო I-ის სახელით მოჭრილი მონეტა, რაც გვეხმარება ზუსტად დათარიღდეს კოშკში აღმოჩენილი თანმხლები მასალა. ბუნებრივია, რომ ამ მონეტების აქ აღმოჩენა სწორედ სამხედრო მოქმედებებს, უფრო ზუსტად, პეტრაში ირანელთა ხანგრძლივ ყოფნას უნდა დავეუკავშიროთ.

ამრიგად, უკანასკნელი არქეოლოგიური აღმოჩენები საშუალებას გვაძლევს უკეთ გავიაზროთ ლაზეთის დიდ ომიანობასთან დაკავშირებული წერილობითი მასალა. ციხისძირის არქეოლოგიური შესწავლის შედეგები ნათელს ჰფენს

სხვადასხვა საკამათო საკითხს, მათ შორის, წყვეტს პეტრას ციხისძირთან იდენტიფიცირების პრობლემას.

დასკვნა

ახ.წ. IV-VII საუკუნეებში საქართველომ გარდამტეხი ცვლილებების საკმაოდ რთული გზა განვლო. ეს დაკავშირებულია ახალი ფეოდალური საზოგადოების ფორმირების ხანგრძლივ პროცესთან, რომელიც დაიწყო ქრისტიანული რელიგიის გავრცელებისა და განმტკიცების წიაღში. ამის მიუხედავად არ წყდება კავშირი ანტიკურობასთან, ამის მკაფიო მაგალითი კი ამ ეპოქის ბიზანტიური ქალაქები და საქალაქო კულტურაა. იგივე ითქმის დასავლეთ საქართველოზეც, რომელიც ბიზანტიურ სამყაროსთან მთელი ამ დროის განმავლობაში მჭიდროდ იყო დაკავშირებული.

ლაზეთის დიდმა ომმა კარგად წარმოაჩინა გლობალურ მოვლენებში ჩვენი საკვლევი რეგიონის, სტრატეგიული მნიშვნელობა და როლი. ჩვენეული პასუხი გაეცა კითხვას, თუ რამ განაპირობა VI საუკუნის დასაწყისში ბიზანტიის მიერ პეტრას ახალი გამაგრების სისტემის მოწყობა. მოკლედ, რომ გავიმეოროთ, ამის მიზეზი იყო ბიზანტიის სურვილი, ჯერ თავისი უშუალო მმართველობა შემოეღო აფსაროსი-პეტრას სექტორზე, შემდგომში კი - იმპერიის სახელმწიფო საზღვარი უფრო ჩრდილოეთით, პეტრას სანახებში გადმოეტანა. ეს ღონისძიებები მას ერთი მხრივ ლაზთა სამეფოს ეფექტური კონტროლის საშუალებას მისცემდა და მეორე მხრივ, კავკასიონის გადმოსასვლელებიდან შემოსულ და ლაზეთის გავლით, ბიზანტიის სიღრმეში მიმავალ მომთაბარეებს მნიშვნელოვან დაბრკოლებას შეუქმნიდა.

პეტრასთან უნდა იყოს კავშირში ფიჭვნარიც. ამ ცნობილ ანტიკურ ქალაქში ცხოვრება ელინიზმის ხანიდან შეწყდა, ხოლო ადრემუასაუკუნეებში მისი ხელახალი განახლების მიზეზებს ჩვენ ვუკავშირებთ პეტრას საკვანძო სამხედრო-ეკონომიკური მნიშვნელობის მქონე ცენტრად ჩამოყალიბების პროცესს. 541-551 წლებში, პეტრაში გამაგრებული ირანული ძალების შესაზღუდად ბიზანტიელები ყოველმხრივ ამაგრებდნენ რკალს მის ირგვლივ. ამ თვალსაზრისით, ფიჭვნარსაც უნდა ჰქონოდა გარკვეული როლი. ვფიქრობ, რომ პეტრაში ირანული გარნიზონის შესვლის შემდგომ, ადგილობრივთა გარკვეულმა ნაწილმა ფიჭვნარში გადმოინაცვლა. აქ, როგორც ჩანს უკვე არსებობდა მცირე სოფლის ტიპის დასახლება, რომელიც შესაძლოა ახ.წ. IV საუკუნიდან ეტაპობრივად ფორმირდებოდა, პეტრაში რომაული ნაწილების დგომის კვალდაკვალ. ფაქტია, რომ ფიჭვნარში გარკვეულ ეტაპზე (ჩვენი აზრით ეს უნდა იყოს ახ.წ. VI საუკუნე) ერთბაშად თავი მოიყარეს მეომრებმა, საეკლესიო პირებმა და ადგილობრივმა წარჩინებულებმა, რომლებმაც, მშობლიურ ქალაქთან ახლოს დაიდეს ბინა.

აღსანიშნავია, რომ ფიჭვნარში სამარხეული ინვენტარი სამარხებში გარკვეული კანონზომიერებითაა განთავსებული, რითაც იგი ემსგავსება პეტრაციხისძირის თანადროულ სამაროვანს. მეტ-ნაკლებად მსგავსია ინვენტარიც. ეს განსაკუთრებით ითქმის საბრძოლო ნივთებზე. ფიჭვნარში გამოვლენილი ძირითადი არტეფაქტების ზედა ქრონოლოგიური ჩარჩო არ სცდება ახ. წ. VI საუკუნეს, ამასთან, ფიჭვნარის მარმარილოს ჯვარცმის ყველაზე ადრეული დათარიღებითაც კი, იგი ფიჭვნარში არ შეიძლება მომხდარყო ახ.წ. V საუკუნის მეორე ნახევარზე ადრე პერიოდში, რაც გვაფიქრებინებს, რომ პეტრადან ფიჭვნარში მოსახლეობის გადასვლა შეიძლება მართლაც უკავშირდებოდეს პეტრას ირგვლივ შექმნილ დაძაბულ საომარ ვითარებას. ბუნებრივია, ეს მხოლოდ ვარაუდია და მცდელობა აიხსნას ფიჭვნარში განახლებული სიცოცხლის მიზეზები.

ცნობილია, რომ 541 წელს პეტრაში ირანელები შევიდნენ. ამის შემდგომ, ლაზეთში მდგომი ბიზანტიური სამხედრო დანაყოფების მომარაგებისათვის საჭირო გახდა ახალი ლოჯისტიკური ცენტრის ფორმირება, ასევე, ბიზანტიის მხრიდან სასაზღვრო ზოლის კონტროლის გაძლიერება. ამან განაპირობა აფსაროსის, როგორც ყოფილი რომაული კასტელიუმის, განახლება და იქ ძლიერი საწარმოო ცენტრის და სამხედრო საყრდენი პუნქტის ჩამოყალიბება. აფსაროსის რომაული კასტელიუმის, აწ უკვე საწყობებად და სარდაფებად გადაკეთებული სასიმაგრო კოშკები, ციხის ტერიტორიაზე მოწყობილი წყალსადენი, ციხესიმაგრის შიდა სივრცეში ხის ნაგებობათა განლაგების ვრცელი არეალი (თუკი ვიმსჯელებთ ტერიტორიაზე ფიქსირებული ნახანძრალი ფენის მიხედვით), ქვის ნაგებობათა კონტურები და ფრაგმენტები, დიდძალი სამეურნეო სამზარეულო და შინსახმარი კერამიკის და ზოგადად ინვენტარის დიდი ასორტიმენტი, გვაფიქრებინებს, რომ ახ.წ. VI საუკუნისთვის აფსაროსი აღდგა, როგორც ბიზანტიის მძლავრი სასაზღვრო პუნქტი და სამხედრო ოპერაციების სამარაგო, სამხედრო ლოჯისტიკური კვანძი. აქ მუდმივად იყო ბაზირებული სამხედროთა გარკვეული ნაწილი. 549 წელს, ლაზთა აჯანყების შემდგომ, ლაზთა თხოვნით სწორედ აფსაროსში განთავსებულმა ძალებმა განახორციელეს მყისიერი შეტევა პეტრას ციხესიმაგრეზე. პეტრას დაცემის შემდგომ კი, აფსაროსმა ბიზანტიის საიმედო სასაზღვრო სიმაგრის ტვირთი იკისრა.

ჩვენ მიერ შეჯამებული იქნა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთის ახ.წ. IV-VII საუკუნეების ნივთიერი კულტურის ძირითადი ძეგლები. ამან კი შესაძლებელი გახდა დაგვეჩინა რეგიონის განვითარების საერთო სურათი.

სამეთუნეო საქმიანობა რეგიონის ხელოსნური მეურნეობის წამყვანი დარგია. ადგილობრივი კერამიკული პროდუქცია საექსპორტო საქონელია. ალბათ, უფრო სწორი იქნება ითქვას, რომ იგი აქტიურად გამოიყენებოდა საერთაშორისო ვაჭრობაში. მცირე აზიური და შავიზღვისპირეთის კერამიკული და მინის ნაწარმის აქ დაფიქსირებაც ამ სავაჭრო-ეკონომიკური კავშირების დადასტურებაა. თუმცა,

იმპორტული ნივთების რაოდენობრივი მაჩვენებლები უფრო იმას აჩვენებს, რომ ისინი სამხედრო ნაწილების მომარაგებისთვის უნდა ყოფილიყო განკუთვნილი. ამფორები ამ ხანაშიც ძირითადი სამეურნეო ჭურჭელია. ნაშრომში განხილულ, ამ ეპოქის ამფორათა შვიდ ტიპში ცალკე გამოიყო ორი განსხვავებული ფორმა, რომელიც სამომავლოდ უფრო ჩაღრმავებულ კვლევას საჭიროებს. გარდა ამისა, სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოგვაქვს ზოგიერთი საინტერესო არტეფაქტი, რომელიც დარგის სპეციალისტებს სამომავლო კვლევებში კარგ სამსახურს გაუწევს. ჩვენი კვლევის უფრო პრაქტიკული ხასიათის შედეგად გვესახება ჩვენ მიერ შემუშავებული IV-VII საუკუნეების სამშენებლო კერამიკის ტიპოლოგიური სქემა. რითაც შესაძლებელი გახდა ბრტყელძირიანი კრამიტების განვითარების ქრონოლოგიური, მორფოლოგიური თავისებურებების დადგენა და მათი მაიდენტიფიცირებელი კრიტერიუმების შემოღება. ეს კი განსაკუთრებით, სასარგებლო იქნება საველე არქეოლოგიური კვლევისას არტეფაქტების ეფექტური სისტემეტიზაციისათვის. ბუნებრივია, ამ მიმართულებით ეს პირველი მცდელობაა და სამომავლოდ, ახალი აღმოჩენების კვალდაკვალ, მისი სრულყოფა აუცილებელი გახდება.

საინტერესო სურათი დაგვანახა რეგიონში აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასალის შეჯამებამაც. ფულადი საშუალებების, განსაკუთრებით ბიზანტიური საფასეების გავრცელების რაოდენობა არ ასახავს იმ პერიოდში რეგიონის დაწინაურებულ მდგომარეობას, რეგიონის ეკონომიკური ცხოვრების მასშტაბს. ვფიქრობთ, სამომავლოდ ამ მხრივ საინტერესო აღმოჩენები გველის. გარდა ამისა, აფსაროსში და მის ირგვლივ არ ჩანს სასანიდური მონეტები, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ირანელებს ციხისძირი-ხოფის მონაკვეთზე, ალბათ, არც გაუვლიათ, ეს კი საინტერესო გარემოებაა პეტრას ლოკალიზაციაზე მსჯელობისას.

ნაშრომში შემოთავაზებული იქნა პეტრას ლოკალიზაციის ჩვენეული ხედვა. იგი სრულ სინქრონშია ბოლო არქეოლოგიურ აღმოჩენებთან და წერილობით ძეგლებთან. ამ ორი წყაროს ურთიერთშეჯერებამ და ანალიზმა ვფიქრობ, დამაჯერებელი არგუმენტები მოგცვა პეტრა-ციხისძირის იგივეობის სასარგებლოდ.

ამრიგად, ახ.წ. IV-VII საუკუნეებში სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო ლაზეთის სამეფოს აღმავლობისა და დაცემის პროცესის თანამოზიარეა. გვიანანტიკურ ხანაში რეგიონის დაწინაურება დაკავშირებული იყო ლაზეთის სამეფოს გაძლიერებასთან, უფრო მოგვიანებით, V საუკუნის ბოლოდან ეს მხარე ბიზანტიის სტრატეგიული ინტერესის სფეროს წარმოადგენს და უშუალოდ ექვემდებარება მის სამხედრო კონტროლს. ჭოროხის სამხრეთით ტერიტორიები კი საერთოდ იმპერიის უშუალო შემადგენლობაშია მოქცეული. პეტრა და მისი მხარე ლაზეთის დიდი ომის (541-562 წწ.) საკვანძო მოვლენების ეპიცენტრს წარმოადგენს.

იგი ჩამოყალიბდა მძლავრ საქალაქო ცენტრად, რომელიც სამხედრო, ეკონომიკური და რელიგიური მნიშვნელობის მატარებელი იყო.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო არამარტო პოლიტიკური და ეკონომიკური თვალსაზრისით იყო ბიზანტიის გავლენის ქვეშ, არამედ აქ შემოიჭრა ბიზანტიური საერო არქიტექტურის, ხუროთმოძღვრებისა და საქალაქო კულტურის ძირითადი ტენდენციები. გარდა იმისა, რომ ადგილობრივი არისტოკრატია კარგადაა ინტეგრირებული ბიზანტიურ წიაღში, მოსახლეობის ყოფით კულტურაშიც ჩანს ეს გავლენები.

ამ მხარეში ქრისტიანობას განსაკუთრებული დასაყრდენი ჰქონდა ადგილობრივი მოსახლეობის სახით. ეს რაღა თქმა უნდა ჩანს საეკლესიო ნაგებობათა სიმრავლეში. მაგრამ უფრო ნიშანდობლივი ის უნდა იყოს, რომ პეტრას, როგორც რეგიონის ძირითადი სამხედრო-ეკონომიკური ცენტრის მოშლას არ მოჰყოლია აქ საეკლესიო ცხოვრების დაქვეითება, მოსახლეობას არ მიუტოვებია იგი. პეტრადან საეპისკოპოსო ცენტრის გადატანა უფრო მოგვიანო პერიოდს დაუკავშირდა. ადრე ბიზანტიურ ხანის სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში ადამიანთა განსახლების აქამდე დაფიქსირებული ყველა ძეგლი, სხვადასხვა ფორმით, მაინც ქრისტიანულ თემს უკავშირდება. ყველა ძეგლზეა ნაპოვნი ქრისტიანული სიმბოლიკა, რაიმე სიმბოლე, ქრისტიანულ მრწამსთან დაკავშირებული ნივთი და თვით ნაგებობებიც კი.

სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო ამ ისტორიული ეპოქისა და დიდ გეოპოლიტიკურ ინტერესთა გზაჯვარედინზე მაინც დარჩა თვითმყოფად კულტურად, რომელმაც თავისი წვლილი შეიტანა ჯერ ლაზეთის სამეფოს ფორმირებასა და გაძლიერებაში, მოგვიანებით კი ერთიანი ქართული სახელმწიფოს ჩამოყალიბებაში.

სადისერტაციო ნაშრომის ძირითადი დებულებები აისახა შემდეგ პუბლიკაციებსა და სამეცნიერო კონფერენციათა მასალებში:

მოხსენებები საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციებზე:

1. თამაზ დარჩიძე - ხოფა-პეტრას იგივეობის საკითხისათვის, საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „ბიზანტიოლოგია საქართველოში - 4“, თბილისი-ბათუმის-კაზანის-კაზანის, 2013.
2. Tamaz Darchidze - *Early Medieval Archaeological Materials from Pichvnari*, PROCEEDINGS OF SEVENTH INTERNATIONAL CONGRESS ON BLACK SEA ANTIQUITIES, 2022, Thesaloniki, Greece.
3. თამაზ დარჩიძე - *კირქვის სვეტის ფრაგმენტი პეტრა-ციხისძირიდან*, ბსუ-ს საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია „ჰუმანიტარული მეცნიერებები ინფორმაციულ საზოგადოებაში - IV“ ბათუმი, 2022.
4. Tamaz Darchidze - *Red-lacquered ceramics of the Late Antique-Pre-Byzantine period Discovered in Gonio-Apsaros area in 2018-2022*. Interdisciplinary Studies in the Humanities and Social Sciences in the 21st Century International Seminar Dedicated to the Memory of the Georgian-born British Scholar, Professor Gocha R. Tsetskhladze, 2023, Tbilisi, Georgia

პუბლიკაციები:

1. თამაზ დარჩიძე - *ახ.წ. IV-VII საუკუნეების სამშენებლო კერამიკა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოდან*, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის სამეცნიერო ჟურნალი მაცნე (ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია), ISSN-0132-6058, №2. 2022.
2. Tamaz Darchidze - *The crucial episode of Lazic War (541-562) - Petra's third besiegement and its fall (An overview of the recent archaeological evidence)*, SWIATOWIT, ISSN: 0082-044X | E-ISSN: 2657-6031, №61 2022 (იბეჭდება).
3. თამაზ დარჩიძე - *ლაზეთის დიდი ომის გადამწყვეტი ბრძოლა პეტრასთან*. ჟურნალი „კვალი“ 2022 - №1-2, 2023 - №1 (იბეჭდება).
4. თამაზ დარჩიძე - *პეტრას სამნავიანი ბაზილიკის ჩრდილოეთ მინაშენის საკითხისათვის - კირქვის სვეტის ფრაგმენტი*, ბსუ-ს საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციის „ჰუმანიტარული მეცნიერებები ინფორმაციულ საზოგადოებაში - IV“ მასალები, 2023 (იბეჭდება).
5. თამაზ დარჩიძე - *ადრებიზანტიური ხანის ჭრაქები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ზღვისპირეთიდან*, გონიო-აფსაროსი, XII, 2023 (იბეჭდება).
6. თამაზ დარჩიძე, ნიკა ხოფერია, *სასანიანები სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში: პეტრას გარნიზონის აღჭურვილობა და მომარაგება*, აღმოსავლეთმცოდნეობის მაცნე, ISSN 2587-490X | E-ISSN 2720-8168 ტ. 61 ნაწ. 1, 2023 წ., (იბეჭდება).